

Janusz Kowalczyk<https://orcid.org/0000-0003-0358-9714>

Oddziałowe Archiwum IPN w Rzeszowie

Działania wojsk NKWD na Rzeszowszczyźnie w latach 1944–1946. Zarys problematyki

NKVD Military Operations in the Rzeszów Region, 1944–1946: An Outline

Streszczenie: W październiku 1944 r. została utworzona Zbiorcza Dywizja (od stycznia 1945 r. – 64 Dywizja Strzelecka Wojsk Wewnętrznych) NKWD, której głównym zadaniem było zwalczanie podziemia niepodległościowego w Polsce. Jednostki wchodzące w jej skład przeprowadziły wiele obław i pacyfikacji, m.in. na Rzeszowszczyźnie. Polskie podziemie nie pozostawało bierne, partyzanci stawiali zbrojny opór siłom sowieckim. Do największego starcia z pododdziałem wojsk NKWD doszło 6 maja 1945 r. pod Kuryłówką, gdzie żołnierzom Narodowego Zjednoczenia Wojskowego udało się odeprzeć atak przeciwnika. Następnego dnia Sowieci dokonali brutalnej pacyfikacji tej miejscowości, zamordowali osiem osób i podpalili znaczną część zabudowań. Żołnierze wojsk NKWD byli zaangażowani także w operacje przeciwko UPA oraz w proces przesiedlenia ludności ukraińskiej z Polski do ZSRS.

Słowa kluczowe: 64 Dywizja Strzelecka Wojsk Wewnętrznych NKWD, 11 Pułk Pograniczny NKWD, 98 Pułk Pograniczny/Strzelecki NKWD, 104 Oddział Pograniczny NKWD, 338 Pułk Pograniczny NKWD, polskie podziemie niepodległościowe, Rzeszowszczyzna

Abstract: In October 1944, the NKVD Combined Division was formed, renamed in January 1945 the 64th Rifle Division of the Internal Troops. The Division's primary task was combating the Polish independence underground. Its units conducted numerous raids and counterinsurgency operations, i.a. in the Rzeszów region. The Polish underground did not remain passive, as partisans engaged in armed resistance against Soviet forces. The largest confrontation with an NKVD unit occurred on 6 May 1945 near Kuryłówka, where soldiers of the *Narodowe Zjednoczenie Wojskowe* (National Military Union, NZW) successfully repelled the attack. The following day, Soviet forces brutally pacified the village, killing

eight people and setting fire to a significant portion of the buildings. NKVD troops were also involved in operations against the Ukrainian Insurgent Army (*Ukrayins'ka povstans'ka armiya*, UPA) and in the deportation of the Ukrainians from Poland to the USSR.

Keywords: NKVD 64th Rifle Division of the Internal Troops, NKVD 11th Border Regiment, NKVD 98th Border/Rifle Regiment, NKVD 104th Border Unit, NKVD 338th Border Regiment, Polish independence underground, Rzeszów region

Niniejszy artykuł jest przyczynkiem do szczegółowych badań nad problematyką działań komunistycznego aparatu represji, w szczególności operacji prowadzonych przez jednostki wojsk NKWD na ziemiach polskich. Celem autora jest przedstawienie ogólnego zarysu tych działań na obszarze Rzeszowszczyzny¹ w latach 1944–1946. Głównym materiałem źródłowym, na którym został oparty niniejszy artykuł, są dostępne rozkazy, meldunki i sprawozdania jednostek wchodzących w skład 64 Dywizji Strzeleckiej Wojsk Wewnętrznych (64 DS WW) NKWD².

¹ Województwo rzeszowskie formalnie zostało utworzone 7 VII 1945 r. na mocy dekretu Prezydenta Krajowej Rady Narodowej. Składało się z byłych wschodnich powiatów woj. krakowskiego: dębickiego, gorlickiego, jasielskiego i mieleckiego oraz zachodnich powiatów byłego woj. lwowskiego: brzozowskiego, jarosławskiego, kolbuszowskiego, krośnieńskiego, leskiego, lubaczowskiego, łańcuckiego, niżańskiego, przemyskiego, przeworskiego, rzeszowskiego, sanockiego i tarnobrzeskiego (Dekret z dnia 7 lipca 1945 r. o utworzeniu województwa rzeszowskiego, DzU 1944, nr 27, poz. 168). Struktury urzędowe szczebla wojewódzkiego (w tym UBP i MO) były tworzone w Rzeszowie już od sierpnia 1944 r. Stosowanie nazwy Rzeszowszczyzna w odniesieniu do obszaru administracyjnego podporządkowanego władzom rezydującym w mieście nad Wisłokiem w okresie przed formalnym powstaniem województwa jest pewnym uproszczeniem.

² Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW WBH), Kolekcja akt z archiwów rosyjskich, Dowództwo 64 Dywizji Strzeleckiej Wojsk Wewnętrznych NKWD (j.a. VIII.800.49.2, Rozkazy dowódcy 64 DS dot. objęcia dowództwa przez gen. mjr. Sieriebriakowa i zakończenia formowania Zbiorecz (64) Dywizji; VIII.800.49.3, Rozkazy bojowe sztabu dywizji dot. walk przeciwko podziemi (AK); VIII.800.49.4, Rozkazy, meldunki i opisy sytuacji bojowych 11 ppogr. działającego na Rzeszowszczyźnie; VIII.800.49.6, Rozkazy bojowe sztabu dywizji i sztabów jednostek podległych dot. walk przeciwko podziemi na terenie województw: lubelskiego, łódzkiego, rzeszowskiego, kieleckiego, krakowskiego; VIII.800.49.10, Rozkazy, sprawozdania operacyjno-bojowe, meldunki dyslokacyjne 98 ps dot. zwalczania podziemia (AK, UPA, NSZ, inne) na terenie województw lubelskiego i rzeszowskiego; VIII.800.49.14, Sprawozdania operacyjne 104 oddz. pogr. dot. walk z podziemi (AK i in.) na Rzeszowszczyźnie; VIII.800.49.16, Sprawozdania operacyjne 98 ppogr. dot. działań przeciwko polskiemu zbrojnemu podziemi na terenie województw lubelskiego, rzeszowskiego; VIII.800.49.21, Sprawozdania i meldunki operacyjne 338 ppogr. NKWD dot. walk z podziemi (AK) na terenie województwa rzeszowskiego; VIII.800.49.25, Sprawozdania operacyjne 98 ppogr. dot. działań przeciwko polskiemu zbrojnemu podziemi na terenie województw lubelskiego, rzeszowskiego; VIII.800.49.39, Miesięczne i dwumiesięczne podsumowanie dot. pracy agenturalno-operacyjnej i zwalczania podziemia (AK, UPA, NSZ, inne); VIII.800.49.41, Opisy operacji bojowych jednostek dywizji [64 DS WW NKWD] przeciwko zbrojnemu podziemi) i Dowództwo 18 Pułku Pogranicznego Wojsk Wewnętrznych NKWD (j.a. VIII.800.51.3, Rozkazy, meldunki, opisy i przeglądy działań bojowych jednostek Zbiorecz 64 Dywizji WW NKWD przeciwko zbrojnemu podziemi na terenie Polski).

Uwagi wstępne

Wojskowy komponent bolszewickiego aparatu represji, budowany od lipca 1918 r., w ciągu następnych kilku lat rozwinął się do trzech formacji: Wojsk Wewnętrznych, Wojsk Pogranicznych oraz Wojsk Konwojowych. W 1934 r. wszystkie zostały podporządkowane Ludowemu Komisariatowi Spraw Wewnętrznych (NKWD)³. W 1938 r. w formacjach podległych resortowi służyło łącznie 280 826 żołnierzy⁴. W lutym 1939 r. w ramach NKWD powstało sześć wydziałów – głównych zarządów: Wojsk Pogranicznych, Wojsk Konwojowych, Wojsk Ochrony Ważnych Obiektów Przemysłowych i Państwowych, Wojsk Kolejowych, Wojsk Inżynieryjnych oraz Wojsk Kwatermistrzowskich. W tym czasie wykształciło się również określenie „wojska NKWD”. Z powodu napiętej sytuacji międzynarodowej i spodziewanego konfliktu zbrojnego w Europie Sowieci w ramach formacji podporządkowanych NKWD rozpoczęli tworzenie liniowych związków taktycznych, wyposażonych m.in. w sprzęt artyleryjski i pancerny⁵.

Po agresji ZSRS na Polskę we wrześniu 1939 r. wydzielone pododdziały wojsk NKWD otrzymały m.in. zadanie ataku na strażnice Korpusu Ochrony Pogranicza⁶. W październiku przejęły one od Armii Czerwonej kontrolę nad wszystkimi obozami, w których przetrzymywano polskich jeńców wojennych. Na terenach okupowanych funkcjonariusze i żołnierze NKWD zajmowali się głównie masowymi aresztowaniami i deportacjami, zwalczaniem podziemia niepodległościowego oraz wywożeniem zagrabionego mienia do ZSRS. Wiosną 1940 r. żołnierze z pułków konwojowych wzięli m.in. udział w rozstrzeliwaniu oficerów WP. Podobnego typu działania organa i wojska NKWD prowadziły również na zajętych terenach państw bałtyckich i w Besarabii⁷.

Wiosną 1941 r., w przeddzień zbliżającego się konfliktu zbrojnego z Niemcami, Ławrientij Beria powołał kolejny wydział w swoim resorcie – Główny Zarząd Wojsk Operacyjnych NKWD. Tuż przed niemiecką agresją wzdłuż granicy zostały rozmieszczone 53 pułki Wojsk Pogranicznych oraz 11 pułków liniowych Wojsk Wewnętrznych, w których służyło łącznie ok. 100 tys. żołnierzy⁸. W wielu miejscach to właśnie żołnierze pododdziałów pogranicznych jako pierwsi przyjęli na siebie uderzenie przeciwnika, a niektóre jednostki wewnętrzne i konwojowe brały udział w regularnych walkach na froncie⁹. Zasadniczo jednak żołnierze wojsk NKWD

³ J. Rutkiewicz, W.N. Kulikow, *Wojska NKWD 1917–1945. Historia, organizacja, umundurowanie*, Warszawa 1998, s. 5–13.

⁴ G. Motyka, *Na białych Polaków oblawa. Wojska NKWD w walce z polskim podziemiem 1944–1953*, Kraków 2014, s. 19.

⁵ J. Rutkiewicz, W.N. Kulikow, *Wojska NKWD...*, s. 16–17.

⁶ P. Kołakowski, *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2002, s. 60.

⁷ J. Rutkiewicz, W.N. Kulikow, *Wojska NKWD...*, s. 20.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, s. 24–27.

zabezpieczali zaplecze Armii Czerwonej¹⁰. Przede wszystkim blokowali wszelkie próby odwrotu czy ucieczki czerwonoarmistów. Zatrzymywali maruderów z rozbitych oddziałów i ponownie kierowali ich na linię frontu. Do października 1941 r. wojska NKWD aresztowały ok. 26 tys. żołnierzy sowieckich, a ponad 10 tys. czerwonoarmistów oskarżonych o dezercję zostało rozstrzelanych¹¹. Po zwycięskiej bitwie o Moskwę, gdy Sowieci zaczęli odzyskiwać okupowane terytoria, została wydana (w lutym 1942 r.) Instrukcja dla komendantów garnizonu wojsk bezpieczeństwa NKWD w miastach wyzwolonych z rąk wroga. W dokumencie tym przedstawiono nowe zadania żołnierzy wojsk NKWD: „zabezpieczenie rewolucyjnego porządku w miejscu postoju i na przydzielonym obszarze”, „zabezpieczenie i obrona ważnych obiektów przemysłowych oraz cennych z punktu widzenia państwowego i wojskowego instytucji”, „pilnowanie wszystkich osób aresztowanych przez NKWD”, „zniszczenie grup sabotażowych, band, zapobieganie atakom przygotowanym przez kontrrewolucyjne elementy pozostawione przez wroga”¹².

Zwycięstwo nad wojskami Osi pod Stalingradem zainicjowało zmiany w sowieckim aparacie bezpieczeństwa. W kwietniu 1943 r. ze struktur NKWD został wydzielony Ludowy Komisariat Bezpieczeństwa Państwowego (NKGB), który odąd miał funkcjonować jako samodzielny resort¹³, a w samym NKWD utworzono nowy pion – Główny Zarząd Wojsk Ochrony Tyłów Działającej Armii Czerwonej, powołany w celu zapewnienia „bezpieczeństwa” na zapleczu frontu¹⁴. Ponadto powstał Główny Zarząd Kontrwywiadu, znany pod akronimem „Smiersz”¹⁵.

¹⁰ G. Motyka, *Na białych...*, s. 19–20.

¹¹ J. Rutkiewicz, W.N. Kulikow, *Wojska NKWD...*, s. 21.

¹² *Instrukcja dla komendantów garnizonu wojsk bezpieczeństwa NKWD w miastach wyzwolonych z rąk wroga* [w:] S. Biernacki, *Instrukcje działania wojsk NKWD na terenach opanowanych przez Armię Czerwoną*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej” 1991, nr 33, s. 223.

¹³ W lutym 1941 r. Główny Zarząd Bezpieczeństwa Państwowego (GUGB), podporządkowany dotychczas NKWD, usamodzielniał się i utworzył Ludowy Komisariat Bezpieczeństwa Państwowego (NKGB). Sytuacja ta nie trwała jednak zbyt długo, gdyż po agresji Niemiec na ZSRS oba resorty połączyły się na powrót w jeden organizm. Na początku 1943 r. doszło do kolejnego podziału i ponownego wyodrębnienia się NKGB. To właśnie ten resort odgrywał główną rolę w zwalczaniu podziemia niepodległościowego i stworzył sieć agenturalną złożoną z ludzi znających język polski oraz orientujących się w sprawach polskich. Po wkroczeniu Armii Czerwonej na ziemie położone na zachód od Bugu w 1944 r. organa NKGB objęły kontrolą wszystkie struktury PKWN. Szerzej zob. J. Rutkiewicz, W.N. Kulikow, *Wojska NKWD...*, s. 20, 29; P. Kołakowski, *NKWD i GRU...*, s. 277–293; W. Charczuk, *Działalność radzieckiego aparatu bezpieczeństwa i kontrwywiadu (NKWD i Smiersz) przeciwko podziemiowi niepodległościowemu na Podlasiu i wschodnim Mazowszu, lipiec 1944 – grudzień 1945*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2006, t. 3, s. 317.

¹⁴ G. Motyka, *Na białych...*, s. 21–22.

¹⁵ Główny Zarząd Kontrwywiadu (GUKR) „Smiersz” został powołany do życia na podstawie decyzji Państwowej Komisji Obrony (GKO) ZSRS z 14 IV 1943 r. Na jego czele stanął gen. płk Wiktor Abakumow. Struktury Smiersza występowały jako zarządy kontrwywiadu wojskowego w Ludowym Komisariacie Obrony (NKO), Ludowym Komisariacie Marynarki Wojennej (NKWMF), a także w NKWD. Formalnie GUKR „Smiersz” podlegał pod NKO. Szerzej zob. P. Kołakowski, *NKWD i GRU...*, s. 222–223; J. Rutkiewicz, W.N. Kulikow, *Wojska NKWD...*, s. 51–52.

Na początku 1944 r., w ramach przygotowań do letniej ofensywy, Sowieci postanowili utworzyć kolejne oddziały pograniczne, których zadaniem było obsadzenie przyszłej – nowej – granicy z Polską, opartej na tzw. linii Curzona. Ponadto do walki z antykomunistyczną partyzantką na Kresach Wschodnich powołano kolejne dywizje wojsk NKWD oraz specjalne grupy operacyjne NKGB-NKWD do obsadzania placówek na zajmowanych terenach. Zwalczaniem podziemia na bliskim zapleczu frontu zajmował się Smiersz, na pozostałym obszarze zajęтым przez Armię Czerwoną robiły to struktury NKGB i NKWD¹⁶.

Na przełomie 1944 i 1945 r. wykształciła się taktyka wojsk NKWD po wkroczeniu na dany teren. Obszar objęty operacją był dzielony na części (odcinki), składające się zazwyczaj z dwóch lub trzech miejscowości. Obława rozpoczynała się jednocześnie na wszystkich odcinkach. Sowieci przeważnie gromadzili ludzi w jednym miejscu, a następnie przeszukiwali mieszkania i budynki gospodarcze. W tym czasie aktywiści partyjni przeprowadzali wiece i zbierali kontyngent. Działaniom tym niejednokrotnie towarzyszyły procesy pokazowe i publiczne egzekucje¹⁷.

Równolegle w teren wysyłano również tzw. grupy zwiadowczo-poszukiwawcze (ros. razwied-poiskowyje grupy, określane w meldunkach skrótem: RPG)¹⁸, których zadaniem było patrolowanie okolicy, a także organizowanie zasadzek na partyzantów. Były to przeważnie pododdziały zmotoryzowane, liczące ok. 20 żołnierzy¹⁹. W większych miejscowościach tworzone niewielkie garnizony wojsk NKWD, w których RPG miały oparcie²⁰. Sowieci zwalczający podziemie antykomunistyczne postępowali z przeciwnikiem w sposób bezwzględny. Regułą było dobijanie rannych oraz podpalanie gospodarstw, w których mogli się schronić partyzanci²¹.

W trakcie wojny liczebność wojsk NKWD znacznie wzrosła – w 1941 r. służyło w nich ok. 220 tys. ludzi, natomiast wg danych szacunkowych z 1945 r. same tylko jednostki Wojsk Wewnętrznych liczyły ok. 900 tys. żołnierzy. Nie mamy dokładnych informacji dotyczących liczebności ówczesnych Wojsk Pogranicznych czy formacji konwojowych NKWD, niektóre jednostki były bowiem wielokrotnie przeformowywane lub wcielane do Armii Czerwonej. Liniowe dywizje NKWD często były tworzone jako mieszane związki taktyczne, w których występowały zarówno pułki strzeleckie, jak i pograniczne oraz samodzielne bataliony zmotoryzowane, a także pojedyncze grupy manewrowe lub wydzielone oddziały pograniczne²².

¹⁶ G. Motyka, *Na białych...*, s. 24–25.

¹⁷ *Ibidem*, s. 26–27.

¹⁸ CAW WBH, VIII.800.49.4, Оперативная сводка № 00295 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 11 XI 1944 r., s. 10.

¹⁹ Na drogach, po których przemieszczały się RPG, ustawiane były dodatkowo punkty kontrolne. Zob. CAW WBH, VIII.800.49.4, Боевой приказ № 0026 штаба 11 погранполка, 22 X 1944 r., s. 2.

²⁰ G. Motyka, *Na białych...*, s. 27.

²¹ *Ibidem*, s. 27–32.

²² J. Rutkiewicz, W.N. Kulikow, *Wojska NKWD...*, s. 93.

Sowiecki aparat represji wobec Armii Krajowej

Głównym celem sowieckich organów bezpieczeństwa działających na ziemiach polskich była likwidacja zbrojnego podziemia antykomunistycznego. Dotyczyło to zarówno Kresów Wschodnich, jak i terytorium Polski w granicach pojałtańskich. Od wiosny 1943 r., kiedy to ZSRS zerwał stosunki dyplomatyczne z polskim rządem na uchodźstwie, NKGB i NKWD nasilały swoje działania przeciwko AK²³. Wysiłek sowieckiego aparatu represji był skoncentrowany przede wszystkim na pracy wywiadowczej i kontrwywiadowczej. Głównym teatrem jego działania były okupowane wówczas przez Niemców przedwojenne Kresy Wschodnie RP. Rozpracowywaniem polskich oddziałów partyzanckich i organizacji podziemnych zajmowały się sieci wywiadu cywilnego (politycznego) NKWD-NKGB. W ramach Smiersza tworzone specjalne grupy operacyjne, na których czele stali oficerowie posługujący się językiem polskim. Przy sowieckich oddziałach partyzanckich organizowano z kolei grupy prowokacyjne. Przebrani w polskie mundury agenci próbowali zdobywać informacje o członkach podziemia od miejscowej ludności oraz szerzyć propagandę przychylną ZSRS²⁴. Do jednej z większych akcji przeciwko AK doszło 26 sierpnia 1943 r. na Wileńszczyźnie. Sowietzi rozbroili wówczas dwuosobowy oddział ppor. Antoniego Burzyńskiego „Kmicica”, ok. 50 pojmanych akowców wraz z dowódcą zostało rozstrzelanych. W akcji tej wzięli udział m.in. funkcjonariusze specjalnego oddziału NKGB²⁵.

Sytuacja konspiracji znacznie się pogorszyła w styczniu 1944 r., gdy na Kresy Wschodnie wkroczyły oddziały Armii Czerwonej²⁶. AK przystąpiła do operacji „Burza”. Ujawnienie się polskich oddziałów partyzanckich ułatwiło sowieckiej bezpiece rozbicie i likwidację ich struktur²⁷. Zwalczanie podziemia zostało powierzone – poza Smierszem – także grupom operacyjnym NKGB. Żołnierzy AK postrzegano jako zdrajców i członków „nielegalnej faszystowskiej organizacji zbrojnej przeciwko władzy radzieckiej”²⁸. Zaoczne sądy administracyjne NKWD oraz trybunały wojenne skazywały członków polskiego podziemia na długoletnie zsyłki do łagrow, a niejednokrotnie także na karę śmierci²⁹.

Na terenach położonych na zachód od Bugu represje przebiegały nieco inaczej niż na obszarach wcielonych do ZSRS. Priorytetem sowieckich decydentów było utworzenie wasalnej polskiej administracji, a dopiero w kolejnym etapie – rozpra-

²³ W. Charczuk, *Działalność...*, s. 314.

²⁴ P. Kołakowski, *NKWD i GRU...*, s. 215.

²⁵ *Ibidem*, s. 218.

²⁶ W. Charczuk, *Działalność...*, s. 315.

²⁷ P. Kołakowski, *NKWD i GRU...*, s. 224.

²⁸ F. Gryciuk, P. Matusak, *Represje NKWD wobec żołnierzy podziemnego Państwa Polskiego w latach 1944–1945*, t. 1: *Wybór źródeł*, Siedlce 1995, s. 3.

²⁹ *Ibidem*.

wienie się z AK i pozostałymi organizacjami podziemia antykomunistycznego³⁰. Do zrealizowania tych planów zostały użyte m.in. oddziały wojsk NKWD, które przystąpiły do walki z polską partyzantką³¹.

Wiosną 1944 r. Podokręg AK Rzeszów³², którym dowodził ppłk Kazimierz Putek „Zworny”, liczył wg szacunkowych danych ponad 40 tys. członków³³. W trakcie walk z Niemcami prowadzonych w ramach operacji „Burza” żołnierze AK czynnie wspierali bojem oddziały Armii Czerwonej i niejednokrotnie przyczynili się do taktycznych sukcesów Sowietów. Rzeszów był jednym z miast, które wspólnie zajęły oddziały Armii Krajowej i Armii Czerwonej. 2 sierpnia 1944 r. ppłk Putek zameldował o tym do Komendy Okręgu AK Kraków:

„Dziś rano zajęli Sow[ieci] Rzeszów. Oddziały AK współdziałały w opanowaniu miasta Rzeszowa, zdobywając między innymi 1 czynną baterię nieprzyjaciela.

W mieście spokój. Kontakt z Sowietami nawiązany. Na ulicach służbę bezpieczeństwa pełni AK w opaskach i z bronią”³⁴.

Kooperacja z czerwonoarmistami okazała się jednak krótkotrwała, Sowietci niemal natychmiast przystąpili do rozbijania ujawnionych oddziałów Armii Krajowej³⁵. Wobec tego ppłk Putek już 6 sierpnia 1944 r. podjął decyzję o zakończeniu operacji „Burza” w Podokręgu AK Rzeszów i polecił swoim podkomendnym ponowne przejście do konspiracji³⁶. W drugiej połowie sierpnia Sowietci zatrzymywali i rozbijali oddziały zmierzające z odsieczą do walczącej Warszawy³⁷. Jesienią rozpoczęły się masowe aresztowania podjęte przez Smiersz, wojska NKWD oraz struktury UB³⁸.

³⁰ *Ibidem*, s. 3–4.

³¹ W. Charczuk, *Działalność...*, s. 316–319.

³² G. Ostasz, *Podziemna armia. Podokręg AK Rzeszów*, Rzeszów 2010; W. Grabowski, *Polskie Państwo Podziemne. Stan wiedzy – kierunki potrzebnych badań historycznych* [w:] *I Kongres Historyków Konspiracji Niepodległościowej. 25 lat niezależnych badań naukowych nad konspiracją niepodległościową 1939–1945. Ludzie, instytucje, wydarzenia. Materiały z XXV sesji naukowej w Toruniu w dniach 12–13 XI 2015 roku*, red. J. Marszałec, K. Minczykowska, Toruń 2018, s. 40–41.

³³ Grzegorz Ostasz podał następujące stany liczbowe żołnierzy w poszczególnych inspektoratach Podokręgu AK Rzeszów wiosną 1944 r.: Rzeszów – 15 094, Przemyśl – 15 000, Jasło – 6900, Mielec – 6400. Łącznie daje to liczbę 43 394 żołnierzy. W trakcie operacji „Burza” podokręg jeszcze się rozrósł i liczył 50 000–55 000 żołnierzy. Szerzej zob. G. Ostasz, *Podziemna armia...*, s. 36, 48, 58, 68, 80.

³⁴ Nr 751. Komendant Podokręgu Rzeszów do Komendanta Okręgu Kraków: Meldunek o sytuacji w Rzeszowie po zajęciu miasta przez Sowietów, Meldunek sytuacyjny z dnia 2 sierpnia [1944 r.], 2 VIII 1944 r. [w:] *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 4: *Lipiec–październik 1944*, red. T. Pelczyński i in., Wrocław 1991, s. 39.

³⁵ Nr 115. Depesza komendanta Podokręgu AK Rzeszów do komendanta Okręgu AK Kraków. Likwidacja oddziałów AK w Rzeszowskim, 12 VIII 1944 r. [w:] F. Gryciuk, P. Matusak, *Represje NKWD...*, t. 1, s. 138–139.

³⁶ G. Ostasz, *Podziemna armia...*, s. 249–251.

³⁷ T. Żenczykowski, *Polska Lubelska 1944*, Warszawa 1990, s. 126–127; M. Surdej, *Próba udzielenia pomocy powstaniu warszawskiemu przez żołnierzy Podokręgu Rzeszowskiego (Okręgu Krakowskiego) oraz Okręgu Łwowskiego AK latem 1944 roku* [w:] *Teren wobec powstania warszawskiego*, red. K. Krajewski, Warszawa 2017, s. 179–204; G. Ostasz, *Podziemna armia...*, s. 251–256.

³⁸ Nr 1210. Komendant Okręgu i Okręgowy Delegat Rządu w Lublinie do Premiera: Położenie AK i administracji cywilnej na terenach zajętych przez Armię Czerwoną, 2 X 1944 r. [w:] *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 4, s. 432–433; Nr 1244. Komendant Podokręgu Rzeszów do Komendanta [Okręgu] Kraków: Wrogość PKWN

W połowie października 1944 r., jak podawała depesza z rzeszowskiego podokręgu AK, w więzieniu mieszczącym się w zamku Lubomirskich w Rzeszowie przetrzymywano ok. 270 osób³⁹. W końcu stycznia 1945 r. liczba ta wzrosła do przeszło 400 aresztowanych⁴⁰. W większości byli to akowcy, którzy oczekiwali na wywózkę do sowieckich łagrów. Jesienią 1944 i na początku 1945 r. los taki spotkał prawie 2 tys. osób związanych z konspiracją niepodległościową na Rzeszowszczyźnie⁴¹.

W wyniku aresztowań, które Smiersz przeprowadził w nocy z 12 na 13 grudnia 1944 r., została zatrzymana kadra dowódcza Podokręgu AK Rzeszów, w tym płk Putek⁴². Mimo znacznego osłabienia struktur konspiracyjnych i rozkazu gen. Okulickiego z 19 stycznia 1945 r. o rozwiązaniu AK, na Rzeszowszczyźnie w dalszym ciągu działały zwarte zgrupowania partyzanckie. Szczególne niebezpieczeństwo stanowiły dla nich obławy organizowane przez pododdziały wojsk NKWD oraz agenturalna działalność organów kontrwywiadowczych. Jednak amorficzność struktur konspiracyjnych, odpowiednie rozproszenie w terenie oraz przychyłność lokalnej ludności pozwoliły wielu akowcom, mimo stałego narastania represji, uniknąć aresztowania i prowadzić walkę z komunistycznym reżimem.

Powstanie 64 Dywizji Strzeleckiej Wojsk Wewnętrznych

W początkowym okresie instalowania się struktur PPR na terenie tzw. Polski Lubelskiej gwarantem ich funkcjonowania był sowiecki aparat represji, który cieszył się uprzywilejowaną pozycją. Wynikało to m.in. z porozumienia, jakie PKWN zawarł 26 lipca 1944 r. z rządem ZSRS. Pozwalało ono sowieckim organom bezpieczeństwa mieć niczym nieograniczony wpływ na sytuację w Polsce⁴³. Ich głównym wrogiem była AK oraz ekspozytura rządu emigracyjnego. Rozbrajaniem żołnierzy

i NKWD w stosunku do AK, 11 X 1944 r. [w:] *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 5: *Październik 1944 – lipiec 1945*, red. T. Pelczyński i in., Wrocław 1991, s. 49–50.

³⁹ Nr 1256. Komendant Podokręgu Rzeszów do Centrali i do Komendanta Okręgu Kraków: *Postępowanie władz sowieckich*, 16 X 1944 r. [w:] *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. 5, s. 74.

⁴⁰ G. Ostasz, *Podziemna armia...*, s. 277.

⁴¹ Z.K. Wójcik, A. Zagórski, *Na katorżniczym szlaku*, Warszawa 1994, s. 73–231.

⁴² W nocy z 12 na 13 XII 1944 r. oddział kontrwywiadu 1 Frontu Ukraińskiego w ciągu kilku godzin aresztował ok. 20 osób (oficerów i szyfrantek ze sztabu Podokręgu AK Rzeszów). Wśród aresztowanych oprócz komendanta podokręgu płk. Putka znaleźli się również oficerowie zajmujący ważne stanowiska, jak np. ppłk Antoni Dębski „Radwan” – zastępca komendanta, por. Zenon Sobota „Świda” – szef sztabu, kpt. Władysław Niemczyk „Erwin” („Korwin”) – oficer rzutu i kontrwywiadu. Enkawudziści wymusili na płk. Putku decyzję o utworzeniu dywizji AK, która miała być podporządkowana PKWN i wysłana na front. Układ, który Putek zawarł z Sowietami, miał zapewnić wypuszczenie z łagrów i więzień aresztowanych żołnierzy podziemia. Władze sowieckie nie dotrzymały obietnic i kontynuowały terror wobec AK, mimo to w drugiej połowie stycznia 1945 r. przy ul. Sobieskiego w Rzeszowie został utworzony punkt werbunkowy dla żołnierzy AK. Na miejsce aresztowanego płk. Putka Komenda Okręgu Kraków wyznaczyła mjr. Stanisława Pięnkowskiego, który polecił swoim podwładnym pozostanie w konspiracji. Ostatecznie próby utworzenia dywizji AK podległej „ludowemu” WP spełzły na niczym. Zob. G. Ostasz, *Podziemna armia...*, s. 272–276.

⁴³ T. Żenczykowski, *Polska Lubelska...*, s. 26–27; Z. Nawrocki, *Zamiast wolności. UB na Rzeszowszczyźnie 1944–1949*, Rzeszów 1998, s. 70.

polskiego podziemia zajmowały się głównie oddziały wojsk NKWD, działające zazwyczaj wg podobnego schematu. Po wyparciu Niemców z jakiegoś terenu żołnierze AK, walczący dotąd ramię w ramię z czerwonarmiistami, byli zmuszani przez sowieckie władze wojskowe i pododdziały NKWD do złożenia broni. Kadre oficerską przeważnie aresztowano, pozostałych żołnierzy wcielano zaś do tzw. ludowego WP⁴⁴. Wobec takiego rozwoju wydarzeń, jeszcze w czasie trwania powstania w Warszawie, Komenda Główna AK zaleciła żołnierzom, którzy znaleźli się na terenach zajętych przez Sowieców, ponowne przejście do konspiracji⁴⁵.

Proces przejmowania przez PPR władzy na obszarze „Polski Lubelskiej” przebiegał niepomyślnie dla komunistów. W październiku 1944 r. partyjni dygnitarze z Bolesławem Bierutem na czele dwukrotnie byli wzywani do Moskwy. Stalin domagał się nasilenia represji wobec podziemia niepodległościowego. Komuniści szczególnie obawiali się żołnierzy AK, którzy w ich mniemaniu mogli wywołać powstanie. Niepokój decydentów z PKWN budziły także liczne dezercje z jednostek „ludowego” WP oraz częste ignorowanie przez społeczeństwo dekrety o mobilizacji⁴⁶. Głośnym echem odbiła się dezercja 636 żołnierzy z 31 pp w okolicy Krasnegostawu w nocy z 12 na 13 października 1944 r.⁴⁷ (wg innych danych zbiegło ich ponad 1000⁴⁸). W odpowiedzi na to wydarzenie Beria wysłał dodatkowo 100 oficerów Smiersza do Głównego Zarządu Informacji WP. Ponadto w strukturach UBP zaczęto rozmieszczać instruktorów z NKWD⁴⁹.

Na mocy rozkazu nr 001266 ludowego komisarza spraw wewnętrznych z 13 października 1944 r. powołano Zbiórczą Dywizję (ZD) wojsk NKWD⁵⁰. Według stanu na 20 października 1944 r. wchodzące w jej skład jednostki i pododdziały dyslokowano następująco:

– sztab dywizji, 145 Pułk Strzelecki, 198 Samodzielny Zmotoryzowany Batalion Strzelecki, 107 Samodzielna Grupa Manewrowa⁵¹ w Lublinie;

⁴⁴ T. Żenczykowski, *Polska Lubelska...*, s. 32–34.

⁴⁵ G. Motyka, *Na białych...*, s. 118.

⁴⁶ T. Żenczykowski, *Polska Lubelska...*, s. 114–116.

⁴⁷ G. Motyka, *Na białych...*, s. 120–121.

⁴⁸ Nr 5. Raport zast. komisarza ludowego spraw wewnętrznych ZSRR I.A. Sierowa dla komisarza ludowego Ł.P. Berii o działaniach Armii Krajowej i środkach wzmocnienia kontrwywiadu Wojska Polskiego i Wydziału Bezpieczeństwa PKWN, 16 X 1944 r. [w:] NKWD i polskie podziemie 1944–1945. Z „teczek specjalnych” Józefa W. Stalina, red. A. Noskova, A. Fitowa, Kraków 1998, s. 45–49; H. Wolańczyk, *Akcja na pałac w Narolu 12 lutego 1945 r.*, „Przemyskie Zapiski Historyczne” 1994, nr 10, s. 194; T. Żenczykowski, *Polska Lubelska...*, s. 183–184.

⁴⁹ G. Motyka, *Na białych...*, s. 120–124.

⁵⁰ CAW WBH, VIII.800.49.2, Приказ сводной дивизии войск НКВД, № 001, 14 X 1944 r., s. 2; *ibidem*, Приказ сводной дивизии войск НКВД СССР, № 002, 20 X 1944 r., s. 3; A. Chmielarz, *Działania 64 dywizji Wojsk Wewnętrznych NKWD przeciwko polskiemu podziemiu* [w:] *Wojna domowa czy nowa okupacja. Polska po roku 1944*, red. A. Ajnenkiel, Wrocław 1998, s. 77.

⁵¹ Pododdział ten był zmotoryzowany i liczył najprawdopodobniej ok. 250 żołnierzy pod dowództwem mjr. Sokołowa. Zob. CAW WBH, VIII.800.49.3, Частный боевой приказ № 003 штаба Сводной дивизии войск НКВД [kopia rozkazu bojowego gen. Sieriebiakowa do naczelnika 107 Samodzielnej Grupy Manewrowej, mjr. Sokołowa], październik 1944 r., s. 7.

- 2 Pułk Pograniczny: sztab pułku, 2 batalion strzelecki (bs)⁵² i 3 bs w Piaskach k. Lublina, 1 bs w Kraśniku;
- 11 Pułk Pograniczny: sztab pułku, 2 i 3 bs w Jarosławiu, 1 bs w Przemyślu;
- 18 Pułk Pograniczny: sztab pułku, 2 i 3 bs w Świdrach k. Łukowa, 1 bs w Siedlcach;
- 98 Pułk Pograniczny: sztab pułku, 2 i 3 bs w Krasnymstawie, 1 bs w Zamościu;
- 104 Oddział Pograniczny w Rzeszowie;
- 108 Pułk Pograniczny w Białymstoku⁵³.

Łącznie dywizja liczyła 9754 żołnierzy. Jej dowódcą został gen. mjr Borys Sieriebriakow. Podlegał on szefostwu Zarządu Wojsk Wewnętrznych NKWD ds. Ochrony Tyłów Armii Czerwonej. Pododdziały ZD NKWD niemal natychmiast po sformowaniu przystąpiły do walki z polskim podziemiem. Według raportu zastępcy szefa NKWD gen. Iwana Sierowa (późniejszego instruktora przy MBP⁵⁴), w okresie od 15 października 1944 do 5 stycznia 1945 r. pododdziały ZD NKWD i polskie organy bezpieczeństwa aresztowały łącznie 13 142 osoby⁵⁵. Sierow podawał w raporcie:

„Z ogólnej liczby aresztowanych zdemaskowano:

9010 członków »AK«, 264 osoby nielegalnie przechowujące broń, 168OUNowców [osób uznanych za należące do OUN i UPA – J.K.], 3609 innych osób [uznanych za członków innych organizacji podziemnych – J.K.].

Poza tym wojska NKWD podczas przeprowadzania operacji na terenach zamieszkałych aresztowały 2117 dezerterów – żołnierzy i oficerów Wojska Polskiego.

Skonfiskowano: 2 działa, 13 moździerzy, 3383 karabiny, 329 karabinów maszynowych, 593 automaty, 847 pistoletów, 6485 granatów ręcznych, 562 000 pocisków, 44 radiostacje nadawczo-odbiorcze produkcji angielskiej, 72 maszyny do pisania, 8 powielacze, 5 maszyn drukarskich”⁵⁶.

Należy zwrócić uwagę, że zarówno w cytowanym fragmencie, jak i w innych dokumentach sowieckich wykorzystanych w niniejszej pracy przytaczane liczby aresztowanych członków poszczególnych organizacji podziemnych (np. AK) niekoniecznie muszą oznaczać rzeczywistą przynależność tych osób do konspiracji. Znaczna część zatrzymanych współpracowała zapewne z podziemiem, ale nie musiała być partyzantami.

⁵² Autor przyjął system numeracji batalionów cyframi arabskimi, który był stosowany także w dokumentach sowieckich.

⁵³ A. Chmielarz, *Działania 64 dywizji...*, s. 77–78.

⁵⁴ Nr 23. *Pismo komisarza ludowego spraw wewnętrznych ZSRR L.P. Berii dla J.W. Stalina, W.M. Mołotowa informujące o powołaniu doradców przy Ministerstwach Bezpieczeństwa Publicznego i Administracji Publicznej Rządu Tymczasowego Polski, 1 III 1945 r.* [w:] NKWD i polskie podziemie..., s. 100–101.

⁵⁵ Nr 19. *Raport zastępcy komisarza ludowego spraw wewnętrznych ZSRR I.A. Sierowa dla komisarza ludowego L.P. Berii o działaniach grup operacyjnych wojsk NKWD przeciwko Armii Krajowej i innym organizacjom podziemnym na terenie Polski [11 I 1945 r. kopia dokumentu została wysłana do J.W. Stalina], przed 11 I 1945 r.* [w:] NKWD i polskie podziemie..., s. 88.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 88–89.

Na początku stycznia 1945 r. ZD NKWD została przemianowana na 64 Dywizję Strzelecką Wojsk Wewnętrznych NKWD. Zmiana zaszła również na stanowisku dowódcy jednostki – gen. mjr. Sieriebriakowa zastąpił gen. mjr. Paweł Browkin. Po rozpoczęciu przez Armię Czerwoną ofensywy zimowej w styczniu 1945 r. 64 DS WW otrzymała zadanie ochrony tyłów 1 Frontu Białoruskiego. Na ziemiach polskie zajmowane przez Sowieców wkraczały również inne związki taktyczne wojsk NKWD. Na zapleczu 2 Frontu Białoruskiego działała 63 DS WW, a za 3 Frontem Białoruskim podążała 57 DS WW. Z kolei na południowym odcinku walk ochronę tyłów 1 Frontu Ukraińskiego zapewniała 58 DS WW, a 4 Front Ukraiński był zabezpieczany przez 59 DS WW. Oprócz wymienionych dywizji przy każdym froncie działały dodatkowo po dwa lub trzy samodzielne pułki wojsk NKWD. Zajmowały się one przede wszystkim przeszukiwaniem zajętych obszarów. Oddziały wojsk NKWD ochraniały także ważniejsze urzędy i infrastrukturę oraz więzienia i obozy jenieckie⁵⁷.

Wszystkie dywizje, które osłaniały tyły frontów, podążyły za Armią Czerwoną na terytorium Niemiec. Wyjątkiem była 64 DS WW, która pozostała na obszarze Polski. Jeszcze w styczniu 1945 r. sztab dywizji rozlokował się w Łodzi. Pododdziały 2 Pułku Pogranicznego zostały skierowane do Warszawy, gdzie otrzymały zadanie ochrony Rządu Tymczasowego oraz likwidacji struktur AK w stolicy. Bataliony 18 Pułku Pogranicznego wysłano na Kielecczynę, 145 Pułk Strzelecki stacjonował w Poznaniu, a 98 Pułk Pograniczny i 11 Pułk Pograniczny (w kwietniu 1945 r. podporządkowany 58 DS WW NKWD⁵⁸) zostały zaangażowane m.in. w pacyfikację podziemia antykomunistycznego na Lubelszczyźnie i Rzeszowszczyźnie⁵⁹.

Działania 11 Pułku Pogranicznego i 104 Oddziału Pogranicznego wojsk NKWD

Głównym zadaniem jednostek wojsk NKWD przysłanych jesienią 1944 r. na Rzeszowszczyznę było zwalczanie AK oraz zabezpieczanie tyłów Armii Czerwonej, region stał się bowiem bezpośrednim zapleczem frontu (linia styczności wojsk przebiegała przez obszar powiatów mieleckiego, dębickiego i jasielskiego, które formalnie należały jeszcze do woj. krakowskiego)⁶⁰. W nocy z 16 na 17 października 1944 r. z Lublina do Jarosławia i Przemyśla został dyslokowany 11 Pułk Pograniczny (11 ppogr.). Dowódcą jednostki był ppłk Starycyn, szefem sztabu ppłk Timoszenko. W skład pułku wchodziły trzy bataliony strzeleckie oraz pododdziały wsparcia,

⁵⁷ G. Motyka, *Na białych...*, s. 172–175.

⁵⁸ *Idem*, 58 Dywizja Strzelecka wojsk NKWD i „bunt batalionów” w Polsce południowo-wschodniej [w:] *W służbie dla prawdy. Prace historyczne dedykowane Zbigniewowi Nawrockiemu (1959–2017)*, red. T. Balbus, J. Bednarek, Warszawa 2019, s. 274.

⁵⁹ *Idem*, *Na białych...*, s. 176.

⁶⁰ B. Dolata, *Wyzwolenie Polski 1944–1945*, Warszawa 1974, s. 63–83.

łącznie wg stanu etatowego 1250 żołnierzy⁶¹. Dowództwo i sztab jednostki stacjonowały w budynku przy ul. Sienkiewicza w Jarosławiu⁶². Poszczególne bataliony zostały dyslokowane następująco: 1 bs w Przemyśle, 2 bs (8 listopada przeniesiony do Biłgoraja) i 3 bs w Jarosławiu⁶³.

Po przybyciu na wyznaczone miejsca stacjonowania bataliony 11 ppogr. niezwłocznie przystąpiły do organizacji RPG. Grupy 1 bs patrolowały drogi prowadzące z Przemyśla do Jarosławia, Mościsk, Babic (Balic?)⁶⁴ i Dobromiła. Zadaniem RPG wystawianych przez 2 bs była kontrola szos łączących Jarosław z Rzeszowem na zachodzie i Jaworowem na wschodzie. Ponadto na odcinkach z Jarosławia do Rzeszowa i Jarosławia do Rokietnicy zostały ustawione dwa punkty kontrolne. Podobne zadanie otrzymał 3 bs, który również wystawiał RPG do patrolowania tras Rzeszów–Jarosław–Jaworów oraz Jarosław–Leżajsk–Oleszyce⁶⁵. W ciągu niespełna dwóch tygodni od przybycia na Rzeszowszczyznę żołnierze 11 ppogr. aresztowali 38 osób. Byli to głównie maruderzy z Armii Czerwonej i Wojska Polskiego. Wśród zatrzymanych znalazło się także 8 osób określonych w raporcie enigmatycznym mianem „podejrzanego elementu” (ros. подозрительного элемента)⁶⁶.

Z czasem terytorialny zakres działalności 11 ppogr. znacznie się rozszerzył. W listopadzie i grudniu 1944 r. czternaście RPG patrolowało obszar od Biłgoraja na północy po Lesko na południu oraz od okolic Przeworska na zachodzie po rejon Mościsk i Jaworowa na wschodzie⁶⁷. Wszystkie RPG zorganizowane w ramach batalionów 11 ppogr. miały przede wszystkim przeczesywać masywy leśne w pobliżu patrolowanych tras⁶⁸. Zatrzymane osoby zgodnie z rozkazem ppłk. Starycyna kierowano do tzw. punktów filtracyjnych, czyli tymczasowych aresztów lub obozów⁶⁹, gdzie ludzie ci byli przesłuchiwanym m.in. przez funkcjonariuszy Smiersza lub oficerów zwiadu pułku. Podpułkownik Starycyn w swoim sprawozdaniu do gen. mjr. Sieriebiakowa raportował m.in. o tym, iż w okresie 3–8 listopada 1944 r. jego podkomendni spacyfikowali 137 miejscowości. W wyniku obławy, która obję-

⁶¹ *Działalność Zbiorczej Dywizji Wojsk Wewnętrznych NKWD na terenie Polski w latach 1944–1946 w świetle wybranych dokumentów*, oprac. W. Roman, https://web.archive.org/web/20160305142848/http://archiwumcaw.wp.mil.pl/biuletyn/b17/b17_10.pdf, dostęp 18 III 2024 r.

⁶² CAW WBH, VIII.800.49.4, Боевой приказ № 0028 штаба 11 погранполка, 9 XII 1944 r., s. 23.

⁶³ *Ibidem*, Боевой приказ № 0026 штаба 11 погранполка, 22 X 1944 r., s. 2; *ibidem*, Оперативная сводка № 00280 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 27 X 1945 r., s. 5; *ibidem*, Частное боевое распоряжение № 0010 штаба 11 погранполка, s. 8.

⁶⁴ Prawdopodobnie chodziło w tym przypadku o miejscowość Balice w obecnym obwodzie lwowskim na Ukrainie. *Ibidem*, Боевой приказ № 0026 штаба 11 погранполка, 22 X 1944 r., s. 2.

⁶⁵ *Ibidem*, Частное боевое распоряжение № 0010 штаба 11 погранполка, 7 XI 1944 r., s. 8.

⁶⁶ *Ibidem*, Оперативная сводка № 00280 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 27 X 1944 r., s. 4.

⁶⁷ Główne szlaki komunikacyjne były strzeżone przez posterunki kontrolne. *Ibidem*, Оперативная сводка № 00295 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 11 XI 1944 r., s. 10.

⁶⁸ *Ibidem*, Боевой приказ № 0026 штаба 11 погранполка, 22 X 1944 r., s. 2.

⁶⁹ *Obozy i więzienia sowieckie na ziemiach polskich (1944–1945)*. Leksykon, red. D. Iwaneczko, Rzeszów–Warszawa 2022, s. 146–159.

ła lasy od miejscowości Cetula w pow. jarosławskim aż do południowej części pow. biłgorajskiego na Lubelszczyźnie, żołnierze 11 ppogr. aresztowali 49 osób. Wśród zatrzymanych, których następnie poddano „filtracji”, wyszczególniono m.in. 7 dezertów, 5 członków UPA i 3 żołnierzy AK⁷⁰.

Poza patrolami RPG 11 ppogr. wysyłał w teren także specjalne kilkunastoosobowe grupy rozpoznawcze – tzw. specgrupy lub razwiedgrupy⁷¹. Oficerowie zwiadu zajmowali się m.in. werbowaniem informatorów oraz przeprowadzali filtrację zatrzymanych osób⁷². Jeśli udało się zlokalizować w terenie zgrupowanie partyzanckie, to organizowano oddziały likwidacyjne (ros. *istriebitielnyje otriady*)⁷³. Tego typu grupa, złożona ze 170 żołnierzy pod dowództwem szefa sztabu pułku ppłk. Timoszenki, została sformowana 10 listopada 1944 r.⁷⁴ i w ciągu następnych dni na styku powiatów tomaszowskiego i lubaczowskiego przeprowadziła kilka akcji mających na celu likwidację spodziewanej tam „bandgrupy”⁷⁵. Jak podano w sprawozdaniu pułku z 28 listopada 1944 r., w wyniku akcji aresztowano 39 żołnierzy AK⁷⁶.

W końcu listopada 1944 r. żołnierzy 11 ppogr. zaangażowano w pościg za więźniami zbiegłymi z transportu do łagrów w ZSRS. Późnym wieczorem 23 listopada z Frontowego Obozu Przejściowo-Przesyłowego nr 49 w Bakończycach⁷⁷ (obecnie w granicach Przemyśla) wywieziono ok. 1600 więźniów. W nocy z 23 na 24 listopada na stacji kolejowej w Chorośnicy (obecnie w obwodzie lwowskim) aresztanci podjęli próbę ucieczki. Dwie osoby zostały wówczas zabite przez konwojentów z NKWD, ale dziewiętnastu udało się zbiec⁷⁸. Wśród nich był Józef Zadzierski „Wołyniak”⁷⁹. Rankiem 24 listopada z 1 bs została wydzielona sześćdziesięcioosobowa grupa pościgowa pod dowództwem mjr. Turczyzna, której celem było pojmanie zbiegów. W wyniku akcji przeprowadzonej w pobliskich lasach (między Wolą Arłamowską a Chorośnicą) schwytano łącznie cztery osoby, które w meldunku określono jako

⁷⁰ CAW WBH, VIII.800.49.4, Докладная записка [raport ppłk. Starycyna do gen. mjr. Sieriebriakowa], 16 XI 1944 r., s. 11–12.

⁷¹ *Ibidem*, Оперативная сводка № 00295 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 11 XI 1944 r., s. 10.

⁷² CAW WBH, VIII.800.49.25, Оперативная сводка № 0022 за период 15–31 XII 1945 г., s. 32; CAW WBH, VIII.800.49.10, cz. 1, Оперативная сводка № 003 о боевой и оперативно-служебной деятельности 98 стрелкового Краснознаменного полка за февраль 1946 г., s. 32.

⁷³ CAW WBH, VIII.800.49.21, Оперативная сводка № 006 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД за период 15–31 VIII 1945 г., s. 46.

⁷⁴ CAW WBH, VIII.800.49.4, Оперативная сводка № 00295 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 11 XI 1944 r., s. 10.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*, Оперативная сводка № 00312 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 28 XI 1944 r., s. 18.

⁷⁷ *Obozy i więzienia...*, s. 84.

⁷⁸ CAW WBH, VIII.800.49.4, Оперативная сводка № 00308 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 24 XI 1944 r., s. 13; *ibidem*, Оперативная сводка № 00309 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 24 XI 1944 r., s. 15.

⁷⁹ *Obozy i więzienia...*, s. 84.

„akowca” zbiegłego z transportu oraz trzech „banderowców”. Pojmanego żołnierza AK przekazano ponownie naczelnikowi transportu, podejrzanych zaś o przynależność do OUN-UPA skierowano do komórki NKGB w Mościskach⁸⁰.

Razwiedgrupy oraz RPG przeczesywały teren również w poszukiwaniu partyzanckich magazynów broni. 19 grudnia 1944 r. w Pawłosiowie w pow. jarosławskim, w gospodarstwie „akowca” o nazwisku Tomkiewicz żołnierze wojsk NKWD znaleźli ukryte pod słomą uzbrojenie. Przejęto m.in. 10 niemieckich karabinów, 4 sowieckie karabiny samopowtarzalne typu SWT-40, cekaem typu Maxim, 32 granaty, a także 5060 sztuk amunicji i różnego rodzaju wyposażenie wojskowe, w tym saperskie i medyczne⁸¹. Dwa dni później w lesie w pobliżu miejscowości Gorliczyna w pow. przeworskim żołnierze z RPG odnaleźli podobną skrytkę, w której poza kilkoma jednostkami broni znaleziono także 2 radiodiodbiorniki, 3 niemieckie maski przeciwgazowe oraz 3 kg prochu strzelniczego⁸².

Jak wskazują dostępne sprawozdania 11 ppogr., od października do grudnia 1944 r. pododdziały tej jednostki aresztowały 567 osób. Wśród zatrzymanych znalazło się 44 żołnierzy AK, 174 osoby określane mianem „podejrzanego elementu” oraz 5 członków OUN-UPA. Znaczną część – łącznie 245 – stanowili dezercerzy i maruderzy, zarówno z Armii Czerwonej, jak i z Wojska Polskiego. Pozostali to głównie mężczyźni uchylający się od służby w wojsku oraz osoby bez odpowiednich dokumentów tożsamości. Aresztantów kierowano do odpowiednich organów, ze względu na przyczynę zatrzymania mogły to być komendantury wojenne, komórki Smiersza, NKGB, UBP lub MO. Niektórych po przesłuchaniu w sztabie pułku i sporządzeniu protokołu wypuszczano na wolność – łącznie zwolniono 33 osoby. Niewykluczone, że część z nich została zwerbowana do współpracy z sowieckimi organami bezpieczeństwa, choć nie zostało to oficjalnie odnotowane w dokumentach sprawozdawczych pułku⁸³.

⁸⁰ CAW WBH, VIII.800.49.4, Оперативная сводка № 00309 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 24 XI 1944 г., s. 15–16.

⁸¹ *Ibidem*, Оперативная сводка № 00335 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 21 XII 1944 г., s. 31.

⁸² *Ibidem*, Оперативная сводка № 00336 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 22 XII 1944 г., s. 33.

⁸³ *Ibidem*, Оперативная сводка № 00280 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 27 X 1944 г., s. 4; *ibidem*, Оперативная сводка № 00295 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 11 XI 1944 г., s. 9–10; *ibidem*, Докладная записка [raport ppłk. Starycyna do gen. mjr. Sieriebiakowa], 16 XI 1944 г., s. 11–12; *ibidem*, Оперативная сводка № 00308 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 24 XI 1944 г., s. 13–14; *ibidem*, Оперативная сводка № 00309 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 24 XI 1944 г., s. 15–16; *ibidem*, Оперативная сводка № 00312 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 28 XI 1944 г., s. 17–18; *ibidem*, Оперативная сводка № 00315 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 28 XI 1944 г., s. 21; *ibidem*, Оперативная сводка № 00326 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 12 XII 1944 г., s. 24–25; *ibidem*, Оперативная сводка № 00332 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 18 XII 1944 г., s. 27–28; *ibidem*, Оперативная сводка № 00333 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 19 XII 1944 г., s. 29; *ibidem*, Оперативная сводка № 00335 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 19 XII

Działania 11 ppogr. wspierał 104 Oddział Pograniczny (104 oddz. pogr.) pod dowództwem mjr. Paluszki (lub Poluszki). Sztab oddziału stacjonował w Rzeszowie. Jednostka składała się z pięciu komendantur, wg etatu łącznie 1100 ludzi⁸⁴. Na obszarze Rzeszowszczyzny działały prawdopodobnie trzy komendantury (ok. 650 pograniczników). Oddział wystawiał punkty kontrolne na rogatkach Stalowej Woli, Rzeszowa i Sanoka, organizował również RPG⁸⁵. Pogranicznicy współpracowali ze Smierszem 1 Frontu Ukraińskiego⁸⁶. Osoby przez nich aresztowane zazwyczaj były przekazywane właśnie organom kontrwywiadu⁸⁷.

Komendantury 104 oddz. pogr. prowadziły także operacje o szerszym wymiarze. W nocy z 29 na 30 października 1944 r. oddział likwidacyjny złożony z 172 pograniczników i 54 funkcjonariuszy Smiersza przeprowadził pacyfikację Zmysłówki, Opalenisk i Laszczyn, leżących wówczas w pow. łańcuckim. Aresztowano 73 osoby, wśród których – jak podano w sprawozdaniu – było 25 żołnierzy AK⁸⁸. Do jednej z największych operacji, w którą zaangażowano 104 oddz. pogr., doszło 19–22 listopada 1944 r. Sowieci zorganizowali obławę, która objęła miejscowości położone na południe od Rzeszowa: Borek Stary, Hyżne, Hadle Szklarskie, Straszdyłe i Wolę Zgłobieńską. Zatrzymano wówczas 188 osób, wśród których wg sowieckich meldunków znalazło się 58 żołnierzy podziemia (53 z AK i 5 z BCh) oraz 58 ludzi określonych jako „podejrzany element”⁸⁹. Do obowiązków pograniczników należała również ochrona więzienia w Rzeszowie oraz mostów na Wisłoku⁹⁰. Najprawdopodobniej 104 oddz. pogr. działał na Rzeszowszczyźnie do marca 1945 r., kiedy to został rozformowany⁹¹.

Po rozpoczęciu (12 stycznia 1945 r.) ofensywy przez Armię Czerwoną 11 ppogr. – podobnie jak pozostałe jednostki wojsk NKWD – zabezpieczał tyły przemieszczających się na zachód wojsk sowieckich. Szybkie tempo działań bojowych sprawi-

1944 r., s. 31; *ibidem*, Оперативная сводка № 00336 штаба 11 погранполка Сводной дивизии войск НКВД, 22 XII 1944 r., s. 33.

⁸⁴ *Działalność Zbiorczej Dywizji Wojsk Wewnętrznych NKWD...; Охрана границ советского государства (1917–1991 гг.)*, http://ps.fsb.ru/fps/history/general/text.htm%21id%3D10320628%40fsbArticle%26_print%3Dtrue.html, dostęp 18 III 2024 r.

⁸⁵ CAW WBH, VIII.800.49.14, Оперативная сводка № 0032 штаба 104 погранотряда Сводной дивизии войск НКВД, 21 XI 1944 r., s. 43–44; *ibidem*, Оперативная сводка № 0057 штаба 104 погранотряда Сводной дивизии войск НКВД, 15 XII 1944 r., s. 71–72.

⁸⁶ *Ibidem*, Оперативная сводка № 0030 штаба 104 погранотряда Сводной дивизии войск НКВД, 19 XI 1944 r., s. 39.

⁸⁷ *Ibidem*, Оперативная сводка № 0031 штаба 104 погранотряда Сводной дивизии войск НКВД, 19 XI 1944 r., s. 41.

⁸⁸ *Ibidem*, Оперативная сводка № 0011 штаба 104 погранотряда Сводной дивизии войск НКВД, 31 X 1944 r., s. 9.

⁸⁹ *Ibidem*, Оперативная сводка № 0031 штаба 104 погранотряда Сводной дивизии войск НКВД, 19 XI 1944 r., s. 41; *ibidem*, Оперативная сводка № 0032 штаба 104 погранотряда Сводной дивизии войск НКВД, 21 XI 1944 r., s. 43.

⁹⁰ *Ibidem*, Оперативная сводка № 0032 штаба 104 погранотряда Сводной дивизии войск НКВД, 21 XI 1944 r., s. 44.

⁹¹ 104 пограничный отряд войск НКВД, <https://pamyat-naroda.ru/warunit/id82925/>, dostęp 18 III 2024 r.

ło, że w dość krótkim czasie związki taktyczne Armii Czerwonej zdobyły znaczne obszary. Spowodowało to duże rozproszenie jednostek wojsk NKWD. Na początku lutego 1945 r. pododdziały 11 ppogr. dotarły na Śląsk. Nowym zadaniem RPG było m.in. poszukiwanie żołnierzy z rozbitych jednostek niemieckich, którzy pozostali na tyłach szybko nacierających Sowieców. W trakcie przemarszu do Zabrze (wówczas jeszcze nazywanego Hindenburgiem) jeden z poddziałów 11 ppogr. „zlikwidował” (jak określono to w meldunku) grupę 11 żołnierzy niemieckich⁹².

Wojska NKWD utrzymywały w dalszym ciągu pewne siły na obszarze Polski. W końcu lutego 1945 r. z Rawy Ruskiej na tereny południowej Rzeszowszczyzny został dyslokowany 375 Pułk Strzelecki (375 ps) z 59 DS WW. Jego głównym zadaniem była ochrona infrastruktury na szlaku: Nowy Sącz – Jasło – Krosno – Sanok – Lesko⁹³. W okresie 14–19 marca 1945 r. siły tego pułku dokonały pacyfikacji Dynowa oraz okolicznych miejscowości. Akcję żołnierzy wojsk NKWD poprzedziły działania rozpoznawcze przeprowadzone przez funkcjonariuszy Smiersza, którzy ustalili obecność „band” AK, „przybyłych z obwodu lwowskiego”. Doszło do starcia, w którego wyniku zginęło 10 żołnierzy podziemia, 10 zostało rannych, a 30 pojмали Sowieci. Straty poniosły również siły wojsk NKWD. Zginęło 2 żołnierzy, a 3 zostało rannych. Co ciekawe, szef sztabu 59 DS WW płk Agajew przyznał, że po stronie sowieckiej popełniono sporo błędów, dzięki czemu znacznej części akowców udało się bezpiecznie wycofać. Represje nie ominęły jednak ludności cywilnej. W Dynowie i okolicznych miejscowościach zatrzymano łącznie 320 osób, 282 z nich po filtracji zostały skierowane do więzienia w Sanoku⁹⁴. Stamtąd kilkadziesiąt osób wywieziono następnie w głąb ZSRS⁹⁵. W ciągu kolejnych dni – do 25 marca – w pasie działania pułku (od Grybowa na zachodzie po Lesko na południowym wschodzie) aresztowano 224 osoby⁹⁶.

W drugiej połowie kwietnia 1945 r. pododdziały 375 ps zajmowały się głównie ochroną infrastruktury oraz obiektów kolejowych na linii Bielsko–Sanok oraz konwojowaniem transportów zmierzających w kierunku frontu⁹⁷. W tym czasie nowe zadania otrzymał również 11 ppogr., który został podporządkowany 58 DS WW. Pododdziały pułku brały udział w działaniach prowadzonych przez tę dywizję na

⁹² CAW WBH, VIII.800.49.41, cz. 1, Штаб 64 стрелковой дивизии внутренних войск НКВД, № III-ОП/00498 действующая армия, 21 III 1945 г., s. 1.

⁹³ CAW WBH, Główny Zarząd Wojsk Wewnętrznych NKWD, VIII.800.36.9, Sprawozdanie z działalności 59 DS Wojsk Wewnętrznych NKWD za okres 1.02. – 1.06.1945. Wykazy oddziałów zbrojnego podziemia i ich wystąpień zbrojnych, Доклад оперативно-служебной деятельности 59 стрелковой дивизии внутренних войск НКВД за период I II – I VI 1945, b.d., s. 11.

⁹⁴ G. Ostasz, *Okręg Rzeszowski Zrzeczenia „Wolność i Niezawisłość”. Model konspiracji, struktura, dzieje*, Rzeszów 2006, s. 581–582.

⁹⁵ P. Fornal, *Konspiracja akowska i poakowska w powiecie brzozowskim (1939–1949). Geneza, struktura, działalność i likwidacja*, Rzeszów 2010, s. 268–273.

⁹⁶ CAW WBH, VIII.800.36.9, Доклад оперативно-служебной деятельности 59 стрелковой дивизии внутренних войск НКВД за период I II – I VI 1945, b.d., s. 11.

⁹⁷ *Ibidem*, s. 12.

Śląsku. Ich zadaniem było również organizowanie posterunków kontrolnych na drodze łączącej Wrocław z Oławą. Ponadto Sowietci poszukiwali na zajęętym terenie ukrywających się NSDAP-owców. W kwietniu 1945 r. żołnierze 11 ppogr. aresztowali łącznie 123 członków partii nazistowskiej. W końcu miesiąca część sił tej jednostki powróciła na Rzeszowszczyznę⁹⁸.

29 kwietnia 1945 r. został utworzony pułk zbiorczy pod dowództwem płk. Starycyna. W jego skład weszły wydzielone pododdziały z 11 ppogr. (część 1 bs, samodzielna grupa manewrowa, kursanci szkoły podoficerskiej i szkoły radio-telegrafistów) oraz 372 ps (3 bs i 3 kompania z 1 bs)⁹⁹. Bezpośrednią przyczyną utworzenia tego pułku i przysłania go na Rzeszowszczyznę były masowe dezercje z pododdziałów Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW). 23 kwietnia zbiegło 489 żołnierzy z 2 Samodzielnego Batalionu Operacyjnego KBW, który stacjonował w Lubaczowie¹⁰⁰. Z pobliskich garnizonów w Cieszanowie i Oleszycach zdezerterowało również ok. 150 żołnierzy 8 Zapasowego Pułku Piechoty WP. Kilka dni później, w nocy z 27 na 28 kwietnia w Górnicy (wówczas w pow. kolbuszowskim) ponownie doszło do dezercji. Tym razem koszarę opuściło 407 żołnierzy z 2 Batalionu Operacyjnego 1 Brygady KBW¹⁰¹. W nocy z 30 kwietnia na 1 maja pododdziały wojsk NKWD (zapewne z pułku zbiorczego płk. Starycyna) zorganizowały obławę na dezercerów z Górnicy¹⁰². Rankiem w okolicy Dąbrowicy w pow. niżańskim doszło do starcia z Sowietami¹⁰³, w którym prawdopodobnie zginęło 8 polskich żołnierzy¹⁰⁴. Zorganizowana przez podkomendnych płk. Starycyna akcja okazała się nieskuteczna, pozostałych dezercerów nie ujęto. Tymczasem 1 maja w Biłgoraju na Lubelszczyźnie koszarę samowolnie opuściło 441 żołnierzy z 2 Batalionu Operacyjnego 3 Brygady KBW¹⁰⁵. Łączna liczba wszystkich dezercerów, zbiegłych ze swoich pododdziałów na przełomie kwietnia i maja 1945 r., wyniosła ok. 1500 osób. Znaczna część

⁹⁸ G. Motyka, 58. *Dywizja...*, s. 274–275.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 275.

¹⁰⁰ J. Kowalczyk, *Działania Wojsk Wewnętrznych na Rzeszowszczyźnie (luty–kwiecień 1945)*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej” 2021, nr 19, s. 44–45.

¹⁰¹ *Ibidem*, s. 48–49.

¹⁰² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie (dalej: AIPN Rz), 04/34, Sprawozdania Szefa WUBP w Rzeszowie za lata 1944–1945, Meldunek specjalny p.o. kierownika WUBP w Rzeszowie por. Longina Kolarza do MBP w Warszawie, 30 IV 1945 r., k. 132.

¹⁰³ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), 803/8, Protokół przesłuchania podejrzanego Alfreda Krala, 8 VI 1945 r., k. 7.

¹⁰⁴ M. Surdej, *Okręg Rzeszowski Narodowej Organizacji Wojskowej – Narodowego Zjednoczenia Wojskowego w latach 1944–1947*, Rzeszów–Warszawa 2018, s. 231, przyp. 87; D. Garbacz, *Przechodniu, pochyl czoła*, Stalowa Wola 2005, s. 252.

¹⁰⁵ AIPN, 803/7, Akta w sprawie: Kwaśniewski Franciszek i inni oskarżeni o dezercję z Baonu Operacyjnego KBW w Biłgoraju w dniu 1 V 1945 r., na podstawie art. 118 § 2 w zw. z art. 115 § 2 kkWP; AIPN, 578/137, Raport operacyjny nr 57, 2 V 1945 r., k. 122; *ibidem*, Raport operacyjny nr 58, 3 V 1945 r., k. 123; *ibidem*, Raport operacyjny nr 59, 4 V 1945 r., k. 124; AIPN, 578/134, Meldunek operacyjny nr 0012, 7 V 1945 r., k. 38; AIPN, 803/154, Boruta Bolesław i in. oskarżeni m.in. o dezercję z 2 Batalionu KBW, o zbrojny napad w grupie 45 dezercerów na PUBP w Biłgoraju w dniu 2 V 1945 r., na podstawie art. 143 § 1 i 2 kkWP, art. 118 § 1, 2 i 3 kkWP i in., Postanowienie o uznaniu za dezercerów, 25 V 1945 r., k. 8.

z nich zasilila podziemie antykomunistyczne. Wielu zbiegłych żołnierzy KBW i WP wstąpiło m.in. do Narodowego Zjednoczenia Wojskowego (NZW), które wiosną 1945 r. było – obok oddziałów poakowskich – główną siłą zbrojnego oporu na Rzeszowszczyźnie¹⁰⁶.

Na początku maja 1945 r. Sowieci rozpoczęli zakrojoną na szeroką skalę oblawę, która objęła miejscowości leżące na pograniczu Lubelszczyzny i Rzeszowszczyzny. W Cieplicach (w pow. przeworskim) żołnierze wojsk NKWD rozproszyli poakowski oddział por. Ludwika Reichla „Podhalanina”¹⁰⁷, dowódcę zaś zatrzymali¹⁰⁸. Działania Sowieców doprowadziły do starcia ze zgrupowaniem NZW pod dowództwem kpt. Franciszka Przysiężniaka „Ojca Jana”, do walk doszło 6 maja we wsi Kuryłówka (wówczas w pow. łańcuckim)¹⁰⁹. Warto przytoczyć fragment wspomnień uczestnika tamtych wydarzeń, żołnierza NZW Mariana Zgłobickiego „Kryzysa”:

„O godz. 4 nad ranem w dniu 6 maja wystawione przez oddział »Radwana« posterunki zaalarmowały nas strzałami z broni maszynowej i rakietami o otaczających wioskę od strony północnej oddziałach sowieckich. [...] Atakowały oddziały NKWD, których wywiad ustalił wszystkie dane o naszym miejscu zgrupowania w celu zlikwidowania nas, co ustalono na podstawie zeznań jeńca doprowadzonego do »Ojca Jana«. Walka była trudna. Wieś była gęsto zabudowana. Oddziały nasze i nieprzyjacielskie przemieszały się. Ze wszystkich stron słychać było strzelaninę. Za każdym budynkiem znajdował się nieprzyjaciel. Wystarczyło nieostrożnie wychylić się za róg budynku, a natychmiast padały serie z automatów. [...] Od budynku do budynku, walcząc, odrzucaliśmy wroga. [...] Pomału, pod naszym naporem, Sowieci zaczęli się wycofywać, opuszczając zajęta już część wioski. Trzeba zaznaczyć, że strony walczące ponosiły straty w zabitych i rannych. Walka trwała od godzin rannych, bez przerwy, gdzieś do godziny 2 po południu. [...].

Po krótkiej przerwie w walce wojska NKWD przegrupowały się i uderzyły nagle na wioskę od strony lasu. [...] Przestrzeń dzielącą wioskę od lasu wynosiła około pół kilometra. Tyraliera Sowieców posuwała się skokami przez pole otwarte. [...] Przesunięcie naszych oddziałów nastąpiło szybko i wówczas dopiero nasze karabiny maszynowe pokazały, co potrafią: wróg został przyduszony do ziemi. W tym ogniu zginęło kilkunastu Sowieców. Z naszej strony nastąpił kontratak, który odrzucił wroga ponownie do lasu. Wróg już tego dnia nie ponowił ataków, pozostawiając swoich zabitych na polach.

¹⁰⁶ J. Kowalczyk, *Działania Wojsk Wewnętrznych...*, s. 46, 50.

¹⁰⁷ Biogram Ludwika Reichla zob. P. Chmielowiec, *Ludwik Reichel (1903–1999) [w:] Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 2, red. T. Balbus i in., Kraków–Warszawa–Wrocław 2004, s. 446–449.

¹⁰⁸ G. Motyka, *Na białych...*, s. 269.

¹⁰⁹ Wydarzenie to zostało dokładnie zbadane i opisane w dostępnej literaturze naukowej, do której autor niniejszego artykułu odsyła czytelników. Szerzej zob. G. Motyka, *Na białych...*, s. 268–272; M. Surdej, *Okręg Rzeszowski...*, s. 323–327.

Przeszukując pole bitwy, zbieraliśmy pozostawioną broń. Okazało się, że NKWD posługiwał się, oprócz pepeszy, dziesięciopięciopalcowymi karabinami zwanymi »zariatkami« [karabiny samopowtarzalne typu SWT – J.K.], RPD-kami [zapewne erkaemy typu DP/DPM – J.K.], karabinami snajperskimi z lunetami, a używali amunicji dum-dum, której naboje były znaczone odpowiednimi kolorami na pociskach. Rany naszych żołnierzy otrzymane w klatkę piersiową lub w brzuch w naszych warunkach były śmiertelne”¹¹⁰.

Według współczesnych badań w trakcie starcia pod Kuryłówką śmierć poniosło 7 partyzantów, 5 zostało rannych. Po stronie wojsk NKWD było 11 zabitych, 15 zaginionych (prawdopodobnie także poległych) oraz od 6 do 9 rannych¹¹¹. Niewielka liczba rannych w stosunku do zabitych może wskazywać na pomijanie w meldunkach żołnierzy lżej rannych (niewymagających długotrwałej hospitalizacji) lub świadczyć o fatalnym poziomie służb sanitarnych, co przyczyniało się do nadmiernej śmiertelności. 7 maja, po wycofaniu się partyzantów z Kuryłówki, Sowietci dokonali pacyfikacji tej miejscowości. Zamordowali 8 cywilnych mieszkańców wsi oraz podpalili znaczną część zabudowań¹¹².

W kolejnych tygodniach pułk zbiorczy wojsk NKWD kontynuował działania w północnej części Rzeszowszczyzny. Według ustaleń Grzegorza Motyki, opartych na oficjalnych danych, od 1 do 28 maja zabito 253 Polaków (historyk zaznaczył, że liczba ta została zapewne zawyżona), a 279 aresztowano¹¹³. Ostatnią większą akcję przeciwpartyzancką pułk zbiorczy przeprowadził w czerwcu 1945 r. W nocy z 17 na 18 czerwca oddział NZW Stanisława Pelczara „Majki” (dowodzony w zastępstwie przez Skarbimira Sochę „Jaskółkę”) rozbroił posterunek MO w Raniżowie w pow. kolbuszowskim¹¹⁴. Rankiem funkcjonariusze UBP oraz grupa 75 żołnierzy wojsk NKWD¹¹⁵ rozpoczęli pościg za partyzantami. Zwiadowcy w cywilnych ubraniach wykryli oddział „Majki”, który kwaterował w miejscowości Nowy Nart (w pow. niżańskim). Doszło do walki, podczas której odwagą wykazali się doświadczeni erkaemiści (dezertrzy z WP), którzy prowadząc skuteczny ogień, umożliwili odwrót pozostałym członkom NZW. Sami zostali jednak ciężko ranni i nie zdołali się wycofać. Żołnierze wojsk NKWD zabili ich na miejscu. Jak wspominał Skarbimir Socha, kilku zabitych i rannych było również po stronie Sowietów¹¹⁶. Prawdopodobnie wkrótce po tej akcji pułk zbiorczy – jako doraźnie sformowana jednostka – został rozwiązany.

Jeszcze w końcu kwietnia 1945 r. wojska NKWD na Rzeszowszczyźnie zostały dodatkowo wzmocnione przez 1 bs 98 Pułku Pogranicznego Czerwonego

¹¹⁰ *Relacja Mariana Zgłobickiego*, „Jarosławski Kwartalnik Armii Krajowej” 1992, nr 1, s. 20–21.

¹¹¹ G. Motyka, *Na białych...*, s. 272.

¹¹² *Ibidem*, s. 271.

¹¹³ *Ibidem*, s. 273.

¹¹⁴ M. Surdej, *Okręg Rzeszowski...*, s. 345.

¹¹⁵ G. Motyka, *Na białych...*, s. 273.

¹¹⁶ S. Socha, *Czerwona śmierć, czyli narodziny PRL*, Stalowa Wola 2000, s. 228–234.

Sztandaru (98 ppogr.)¹¹⁷ z 64 DS WW (pozostałe pododdziały pułku stacjonowały na Lubelszczyźnie). Batalion, którego dowódcą był kpt. Własow, został dyslokowany do Jarosławia¹¹⁸. Pododdział ten prowadził działania głównie przeciwko UPA na terenie powiatów jarosławskiego i lubaczowskiego¹¹⁹. Do jednego z najkrwawszych starć z Ukraińcami doszło 30 kwietnia 1945 r. w okolicy wsi Surmaczówka w północnej części pow. jarosławskiego. Batalionowa RPG w walce z upowcami straciła 12 zabitych. Według sprawozdania 98 ppogr. po stronie ukraińskiej było z kolei 20 zabitych i 25 rannych. Zastanawiająca jest ta dysproporcja, zazwyczaj liczba rannych w starciu jest znacznie wyższa od liczby zabitych. Być może celowo manipulowano danymi lub też była ona skutkiem praktyki dobijania rannych przeciwników przez żołnierzy wojsk NKWD, o czym już wspomniano. Prawdopodobnie w wyniku tego starcia 5 maja Sowieci zorganizowali oddział likwidacyjny w sile 220 żołnierzy z 98 ppogr., którzy przeprowadzili obławę na upowców w pow. jarosławskim, w rejonie miejscowości: Mołodycz, Surmaczówka (wraz z przysiółkiem Maczugi), Cetula i Buczyna. W trakcie przeczesywania okolicznego lasu zabito 3 rzekomych upowców, a w czasie pacyfikacji wymienionych miejscowości zatrzymano 29 osób, z których 9 podejrzanych o przynależność do UPA zostało aresztowanych¹²⁰. Kolejną większą operację przeciwko ukraińskim nacjonalistom 1 bs przeprowadził w czerwcu 1945 r. Stu żołnierzy pod dowództwem kpt. Własowa wkroczyło do Lublińca Starego i Lublińca Nowego w pow. lubaczowskim. Sowieci zabili 3 osoby i 43 zatrzymali¹²¹.

Zakończenie działań wojennych w maju 1945 r. spowodowało reorganizację wojsk NKWD oraz zmianę priorytetów operacyjnych¹²². Wskutek dezercji batalio-

¹¹⁷ Na podstawie dekretu Rady Najwyższej ZSRS z 5 IV 1945 r. jednostka ta została odznaczona Orderem Czerwonego Sztandaru. Od 13 kwietnia pułk figurował jako strzelecki, choć w jego oficjalnej dokumentacji do listopada 1945 r. stosowany był przymiotnik „pograniczny”. Taki też zapis (98 ppogr.) stosuje autor niniejszego artykułu, aż do nominalnych zmian w źródłach na pułk strzelecki (98 ps). Zob. *98-й пограничный войск НКВД СССР*, <http://forum.patriotcenter.ru/index.php?topic=53351.0;wap2>, dostęp 18 VI 2025 r.

¹¹⁸ CAW WBH, VIII.800.49.6, Боевой приказ № 0016 штаба 64 ВВ НКВД, 16 V 1945 r., s. 13; CAW WBH, VIII.800.49.16, cz. 1, Оперативная сводка № 00120 штаба 98 пограничного Краснознаменного полка 64 СД ВВ НКВД, 30 IV 1945 r., s. 82; *ibidem*, Оперативная сводка № 007, за период 1–15 V 1945 r., b.d., s. 85–87; *ibidem*, cz. 2, Дислокационная ведомость [...] личного состава 98 пограничного Краснознаменного полка по состоянию на 1 V 1945 r., s. 102.

¹¹⁹ 22 lub 23 IV 1945 r. do Lubaczowa wkroczył pododdział 98 ppogr., co mogło przyczynić się do dezercji stacjonujących tam żołnierzy KBW. Dodatkowe siły NKWD zostały wezwane prawdopodobnie przez wojennego komendanta miasta st. lejtn. Iwana Zabłockiego. Miał on działać w porozumieniu z miejscowymi Ukraińcami, którzy obawiali się ataków ze strony żołnierzy KBW (zob. D. Iwaneczko, *Ogniwo strachu. Urząd Bezpieczeństwa w Lubaczowie 1944–1956*, Rzeszów 2012, s. 48–49).

¹²⁰ CAW WBH, VIII.800.49.16, cz. 2, Оперативная сводка № 00127 штаба 98 пограничного Краснознаменного полка 64 СД ВВ НКВД, 7 V 1945 r., s. 106.

¹²¹ *ibidem*, Оперативная сводка № 00162 штаба 98 пограничного Краснознаменного полка 64 стрелковой дивизии ВВ НКВД, 11 VI 1945 r., s. 135.

¹²² W maju 1945 r. 64 DS WW podporządkowane były następujące jednostki: 2 Pułk Pograniczny, 18 Pułk Pograniczny, 98 Pułk Pograniczny, 332 Pułk Pograniczny, 338 Pułk Pograniczny, 145 Pułk Strzelecki i 198 Samodzielny Zmotoryzowany Batalion Strzelecki. Zob. CAW WBH, VIII.800.51.3, Штаб 64 стрелковой

nów KBW z Lubaczowa i Górna struktury aparatu represji na Rzeszowszczyźnie zostały znacznie osłabione¹²³. Ponieważ organizacja jednostek korpusu na tym terenie się załamała, PPR – pozbawiona ochrony – musiała w jeszcze większym stopniu posiłkować się pomocą sowieckich struktur bezpieczeństwa.

Działania 338 Pułku Pogranicznego i 1 batalionu strzeleckiego z 98 Pułku Pogranicznego/Strzeleckiego wojsk NKWD

Zanim jeszcze rozwiązano pułk zbiorczy płk. Starycyna, w maju 1945 r. na Rzeszowszczyznę przybyła kolejna jednostka wojsk NKWD – 338 Pułk Pograniczny (338 ppogr.), który równolegle prowadził działania przeciwko oddziałom partyzanckim oraz poszukiwał dezertków. Pułk został sformowany na podstawie rozkazu NKWD nr 001410 z 23 listopada 1944 r. w miasteczku Kołotowo na Litwie. Od 16 grudnia 1944 do 22 lutego 1945 r. jednostka ta przebywała na terenie Prus Wschodnich i ochraniała m.in. zaplecze Armii Czerwonej¹²⁴. W kwietniu 1945 r. 338 ppogr. przybył do Krakowa¹²⁵, skąd 11 maja został skierowany na Rzeszowszczyznę¹²⁶. Wraz z przeniesieniem pułk operacyjnie został podporządkowany 64 DS WW¹²⁷. Dowódcą 338 ppogr. był płk Kornijenko. Sztab jednostki stacjonował w Rzeszowie. Wchodzące w skład pułku trzy bataliony strzeleckie początkowo były rozlokowane w Rzeszowie (1 bs), Jarosławiu (2 bs) i Leżajsku (3 bs)¹²⁸, dyslokacja poszczególnych pododdziałów zmieniała się jednak w toku prowadzonych działań operacyjnych¹²⁹. Każdy batalion składał się z trzech kompanii. Pułk miał także pododdziały wsparcia w postaci m.in. baterii armat ppanc. kal. 45 mm, co najmniej dwóch plutonów moździerzy (kal. 50 mm i 82 mm), plutonu konnego zwiadu oraz plutonu czołgów (typu T-34) i liczył 1100–1200 żołnierzy¹³⁰.

дивизии внутренних войск НКВД, Командирам 2, 18, 98, 332, 338 пп, 145 сп и 198 ОМСБ, мая 1945 г. [Pismo przewodnie do opisu walki z oddziałem AK w okolicy wsi Łabuńki, pow. zamojski, data dzienna nieczytelna], s. 18.

¹²³ CAW WBH, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych ZSRR (d. NKWD ZSRR), VIII.800.19.18, Meldunki Sierowa do Berii o nastrojach w 1 AWP; Berii do Stalina dot. oczyszczania tyłów ACz; aresztowania „16-u” (gen. L. Okulickiego i innych), Meldunek Berii do Stalina, Malenkowa, Bułganina i Antonowa z 5 V 1945 r., s. 51.

¹²⁴ Геронико-патриотический Форум России, <http://voenspez.ru/index.php?topic=11593.0>, dostęp 18 III 2024 r.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ CAW WBH, VIII.800.49.6, Боевой приказ № 006 штаба 338 погранполка войск НКВД, 11 V 1945 г., s. 10.

¹²⁷ CAW WBH, VIII.800.51.3, Штаб стрелковой дивизии внутренних войск 64 НКВД, Командирам 2, 18, 98, 332, 338 пп, 145 сп и 198 ОМСБ, май 1945 г. [data dzienna nieczytelna], s. 18.

¹²⁸ CAW WBH, VIII.800.49.6, Боевой приказ № 006 штаба 338 погранполка войск НКВД, 11 V 1945 г., s. 10.

¹²⁹ CAW WBH, VIII.800.49.21, Оперативная сводка № 00136 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД по состоянию на период 15–20 VIII 1945 г., s. 39.

¹³⁰ *Ibidem*, Дислокационная ведомость подразделений 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД по состоянию на 31 VIII 1945 г., s. 47; *ibidem*, Дислокационная ведомость подразделений 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД по состоянию на 1 X 1945 г., s. 54.

Dowództwo 338 ppogr. stosowało typową dla wojsk NKWD taktykę, tj. rajdy RPG, ustawianie punktów kontrolnych na drogach oraz wysyłanie w teren oddziałów likwidacyjnych¹³¹. W ciągu pierwszych dwóch tygodni działań (15–28 maja) żołnierze tego pułku zatrzymali 247 osób, w tym rzekomo 156 żołnierzy poakowskiego podziemia oraz 11 członków UPA. W akcjach tych zabito 3 polskich partyzantów oraz 5 upowców, po stronie jednostki wojsk NKWD było 2 rannych¹³². Wczesnym rankiem 29 maja 338 ppogr. przeprowadził obławę w okolicach Zmysłówki (wówczas w pow. łańcuckim), gdzie kwaterowała kompania „D26” z poakowskiego zgrupowania „Warta”¹³³. Do akcji tej użyto sił dwóch kompanii strzeleckich, plutonu moździerzy kal. 50 mm, baterii armat ppanc. kal. 45 mm oraz wsparcia dwóch czołgów T-34. Całością sił dowodził kpt. Sorokin. Według raportu 338 ppogr. w trakcie obławy zabito 1 żołnierza „Warty” i aresztowano 27 innych¹³⁴. W ręce Sowieców dostali się m.in. dowódca kompanii „D26” por. Józef Biss „Wacław” i jego zastępca ppor. Zdzisław Żypowski „Syrokomla”¹³⁵. Żołnierze wojsk NKWD przejęli także dokumentację oddziału oraz kilka sztuk broni (3 karabiny, 5 pistoletów i 8 granatów)¹³⁶. Większość partyzantów z „Warty” podzieliła się na mniejsze grupy, przez co udało im się bezpiecznie uciec obławie¹³⁷. Według Jerzego Węgieńskiego

¹³¹ *Ibidem*, Оперативная сводка № 00130 штаба 338 погранполка 64 Дивизии ВВ НКВД по состоянию на 20 VII 1945 г., s. 17; *ibidem*, Оперативная сводка № 00136 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД по состоянию на период 15–20 VIII 1945 г., s. 35; CAW WBH, VIII.800.49.6, Частный боевой приказ № 009 штаба 338 погранполка войск НКВД, 11 VI 1945 г., s. 15.

¹³² CAW WBH, VIII.800.49.21, Оперативная сводка № 001 за период 15–29 V 1945 г. 338 пограничного полка войск НКВД по охране тыла действующей Красной Армии, 29 V 1945 г., s. 4–6.

¹³³ Od jesieni 1944 r. na Rzeszowszczyźnie działało „eksterytorialne” zgrupowanie byłego Okręgu AK Lwów pod krypt. „Warta”, dowodzone przez ppłk. Franciszka Rekuckiego „Topora”. Zgrupowanie to liczyło ponad 1500 żołnierzy zorganizowanych w czterech batalionach: „A”, „B”, „C” i „D”. Wchodzące w ich skład kompanie oznaczano kolejnymi cyframi, np. batalion „A” dzielił się na kompanie: „A1”, „A2” i „A3”. Wyjątek stanowił batalion „D”, w którym dwie z pięciu kompanii nosiły numery pułków, których tradycje kontynuowały. Były to następujące pododdziały: „D14” (nawiązując do 14 Pułku Ułanów Jazłowieckich) i „D26” (do 26 Pułku Piechoty). Kompanie „Warty” były rozlokowane na obszarze między Lubaczowem a Sanokiem. Ich głównym zadaniem było wyruszenie na odsiecz Lwowowi, gdyby ten w wyniku spodziewanej powojennej konferencji pokojowej został przyznany Polsce. Zakładano, że powtórzy się sytuacja z lat 1918–1919 i dojdzie do walk o miasto z ukraińskimi nacjonalistami. Brany był pod uwagę również scenariusz konfliktu między aliantami zachodnimi a ZSRS. Wszystkie te kalkulacje ostatecznie zawiodły. Wobec narastającego zagrożenia ze strony komunistycznego aparatu represji utrzymywanie tak dużego zgrupowania jak „Warta” okazało się niemożliwe. Latem 1945 r. zostało ono rozwiązane. Część żołnierzy kontynuowała walkę zbrojną w innych oddziałach partyzanckich, inni zaś, posłużwszy się fałszywymi dokumentami, wyjechali na tzw. Ziemię Odzyskane lub za granicę. Zob. J. Węgieński, *Oddziały leśne „Warta” Obszaru Lwów na Rzeszowszczyźnie (wrzesień 1944 – czerwiec 1945)*, *„Zeszyty Historyczne WiN-u”* 1996, nr 9, s. 17–68.

¹³⁴ CAW WBH, VIII.800.49.21, Оперативная сводка № 00113 штаба 338 погранполка войск НКВД по состоянию на 24.00 часа 29 V 1945 г., s. 1; *ibidem*, Оперативная сводка № 002 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД за период 29 V – 29 VI 1945 г., s. 12–13.

¹³⁵ CAW WBH, VIII.800.49.21, Оперативная сводка № 002 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД за период 29 V – 29 VI 1945 г., s. 12; AIPN Rz, 04/34, Raport sytuacyjny za okres 31 V – 9 VI 1945 r., 10 VI 1945 r., k. 157; J. Węgieński, *Oddziały leśne...*, s. 50–51.

¹³⁶ CAW WBH, VIII.800.49.21, Оперативная сводка № 002 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД за период 29 V – 29 VI 1945 г., s. 12.

¹³⁷ J. Węgieński, *Oddziały leśne...*, s. 51.

w akcji w Zmysłówce udział brało również 30 funkcjonariuszy rzeszowskiego PUBP¹³⁸. Tego samego dnia żołnierze wojsk NKWD przeprowadzili jeszcze jedną obławę, tym razem w miejscowości Czarna k. Łańcuta. Tam również, jak wynika ze sprawozdania 338 ppogr., zabito 1 żołnierza AK oraz aresztowano 11 osób¹³⁹. Zatrzymanych kierowano zazwyczaj do lokalnych UBP, gdzie przesłuchiwali ich m.in. oficerowie Smiersza¹⁴⁰.

5 czerwca 1945 r. w miejscowości Miocin (w pow. przeworskim) grupa złożona z ok. 100 żołnierzy wojsk NKWD pod dowództwem kpt. Polikarpowa aresztowała 92 osoby, spośród których 31 miało „przynależeć do AK”¹⁴¹. Z kolei 13 i 14 czerwca siłami dwóch batalionów strzeleckich, wspartych m.in. baterią armat ppanc. kal. 45 mm, plutonem moździerzy kal. 82 mm i konnym plutonem zwiadowczym, została przeprowadzona obława w okolicach Hadli Szklarskich i Jawornika Polskiego. Akcją dowodził osobiście płk Kornijenko. W trakcie tej operacji zabito 2 rzekomych akowców i pojmano 33 osoby, wśród których było 16 dezertków z polskiego wojska (m.in. z KBW)¹⁴². Od 29 maja do 28 czerwca 1945 r. żołnierze wojsk NKWD aresztowali 229 osób, z czego 59 określono w sprawozdaniach jako „członków AK”¹⁴³.

W połowie lipca 1945 r. do akcji przeciwko zbrojnemu podziemiowi zostały wykorzystane również jednostki Armii Czerwonej (prawdopodobnie z 4 Gwardyjskiego Korpusu Kawalerii¹⁴⁴) oraz część sił WP (przypuszczalnie pododdział z 9 DP). Celem operacji była likwidacja partyzantki w północnej części Rzeszowszczyzny. Rubież wyjściowa pododdziałów pacyfikacyjnych rozciągała się od Tarnobrzega na północy po Radomyśl Wielki na południu. Następnie zgromadzone siły wojska

¹³⁸ *Ibidem*, s. 50.

¹³⁹ CAW WBH, VIII.800.49.21, Оперативная сводка № 002 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД за период 29 V – 29 VI 1945 г., s. 12–13.

¹⁴⁰ AIPN Rz, 042/1347, Protokół przesłuchania zatrzymanej Miasnikowej Niny c. Józefa, 9 VI 1945 r., k. 30–31 (kopia mps. tłumaczenia z jęz. ros.).

¹⁴¹ CAW WBH, VIII.800.49.21, Оперативная сводка № 00120 штаба 338 погранполка войск НКВД охраны тыла действующей Красной Армии по состоянию на 24.00 часа 5 VI 1945 г., s. 8.

¹⁴² CAW WBH, VIII.800.49.21, Оперативная сводка № 002 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД за период 29 V – 29 VI 1945 г., s. 12–13. 13 VI 1945 r. podczas obławy w Jaworniku Polskim żołnierze 338 ppogr. zatrzymali m.in. Jana Jeziorskiego, dezertera z 2 Samodzielnego Batalionu Operacyjnego KBW. Ponieważ nie przyłączył się on do antykomunistycznej partyzantki, lecz jedynie powrócił do rodzinnego domu, został dość łagodnie potraktowany przez Wojskowy Sąd KBW, który wymierzył mu karę 5 lat więzienia. Wyrok został odroczone, a skazanego skierowano do jednostki karnej WP w celu odbycia dalszej służby wojskowej. Zob. AIPN 803/57, Jeziorski Jan oskarżony o dezercję z Wojsk Wewnętrznych z m. Lubaczów w dniu 20 IV 1945 r., na podstawie art. 118 § 2 w zw. z art. 115 § 2 kkWP, Protokół rozprawy, 3 VIII 1945 r., k. 19; *ibidem*, Wyrok Wojskowego Sądu KBW, 3 VIII 1945 r., k. 20; *ibidem*, Postanowienie Sądu Najwyższego w Izbie Wojskowej, 5 XI 1968 r., k. 36.

¹⁴³ *Ibidem*, Оперативная сводка № 002 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД за период 29 V – 29 VI 1945 г., s. 14.

¹⁴⁴ *Ibidem*, Оперативная сводка № 00130 штаба 338 погранполка 64 дивизии ВВ НКВД по состоянию на 20 VII 1945 г., s. 17; *ibidem*, Оперативная сводка № 004 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД за период 15–31 VII 1945 г., s. 24.

podążały w kierunku północno-wschodnim, przeczesując tamtejsze masywy leśne. W akcji ujęto 40 „bandytów”¹⁴⁵.

W końcu lipca i w pierwszej połowie sierpnia 1945 r. pododdziały 338 ppogr. zorganizowały kilka mniejszych operacji. 27 lipca RPG w sile 40 żołnierzy przeprowadziła obławę w okolicach Krzeszowa (wówczas w pow. biłgorajskim), w wyniku której zatrzymano – jak sądzono – 15 żołnierzy ze zgrupowania NZW „Ojca Jana”. Z kolei 7 sierpnia w Dębinie (w pow. łańcuckim), wg sprawozdania, Sowietci aresztowali 8 innych partyzantów NZW z oddziału Bronisława Gliniaka „Radwana”¹⁴⁶. Czy zatrzymane osoby rzeczywiście należały do wymienionych grup zbrojnego podziemia, pozostaje kwestią dyskusyjną.

Na początku sierpnia 1945 r. w ręce żołnierzy wojsk NKWD dostał się członek podziemia poakowskiego Mieczysław Bielec „Błysk”¹⁴⁷, który został prawdopodobnie zwerbowany do współpracy z komunistycznym aparatem represji¹⁴⁸. Niewykluczone, że na podstawie jego wskazań w trakcie obławy, która miała miejsce 9–10 sierpnia w okolicy miejscowości Krzywe w pow. brzozowskim, zatrzymano kolejnych 10 partyzantów¹⁴⁹. Część aresztowanych dobrowolnie się ujawniła, przypuszczalnie za namową Bielca¹⁵⁰. Z kolei w pow. jarosławskim od 9 do 13 sierpnia ujawniło się 23 akowców, którzy również zostali zatrzymani¹⁵¹. Należy przypuszczać, że dobrowolne poddawanie się żołnierzy podziemia było spowodowane amnestią ogłoszoną 2 sierpnia 1945 r. przez Prezydium Krajowej Rady Narodowej, która miała obowiązywać od 21 sierpnia¹⁵². Mimo to represje ze strony komunistycznego aparatu represji i aresztowania nie ustały, lecz wręcz się nasiliły¹⁵³.

Jedną z największych operacji przeciwko zbrojnemu podziemiu na obszarze woj. rzeszowskiego, którą przeprowadził 338 ppogr., była obława w celu likwidacji oddziału partyzanckiego Wojciecha Lisa „Mściciela”. W nocy z 14 na 15 sierpnia 1945 r. dwa bataliony pułku (bez jednej kompanii) pod dowództwem płk. Kornijenki rozpoczęły zakrojoną na szeroką skalę operację w lasach na pograniczu powiatów

¹⁴⁵ *Ibidem*, Оперативная сводка № 00130 штаба 338 погранполка 64 дивизии ВВ НКВД по состоянию на 20 VII 1945 г., s. 17; *ibidem*, Оперативная сводка № 003 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД за период 30 VI – 15 VII 1945 г., s. 20.

¹⁴⁶ *Ibidem*, Оперативная сводка № 005 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД за период 1–15 VIII 1945 г., s. 34.

¹⁴⁷ Biogram Mieczysława Bielca zob. T. Balbus, K. Szwaagrzyk, *Mieczysław Bielec (1922–1950)* [w:] *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 1, red. T. Balbus i in., Kraków–Warszawa–Wrocław 2002, s. 39–43.

¹⁴⁸ CAW WBH, VIII.800.49.21, Оперативная сводка № 005 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД за период 1–15 VIII 1945 г., s. 33; P. Fornal, *Konspiracja akowska...*, s. 410; G. Ostasz, *Okręg Rzeszowski...*, s. 592, przyp. 563.

¹⁴⁹ CAW WBH, VIII.800.49.21, Оперативная сводка № 005 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД за период 1–15 VIII 1945 г., s. 33–35.

¹⁵⁰ *Ibidem*, s. 33–34.

¹⁵¹ *Ibidem*, s. 33.

¹⁵² Dekret z dnia 2 sierpnia 1945 r. o amnestii, DzU 1945, nr 28, poz. 172.

¹⁵³ G. Ostasz, *Okręg Rzeszowski...*, s. 80.

mieleckiego i kolbuszowskiego¹⁵⁴. Obok żołnierzy 338 ppogr. w działania te zostały zaangażowane także pododdziały Armii Czerwonej (prawdopodobnie ze stacjonującej w Dębie 20 Dywizji Pancernej) oraz lokalne struktury UBP i MO – łącznie ok. 1200 ludzi, wspieranych dodatkowo rozpoznaniem lotniczym i bronią pancerną¹⁵⁵. Oddział „Mściciela” liczył wówczas prawdopodobnie 100–150 partyzantów (głównie byłych żołnierzy AK i dezertków z WP)¹⁵⁶. Operacja była podzielona na dwa etapy. W ciągu kilku pierwszych dni Sowietci otoczyli kordonem obszar kompleksu leśnego, a 20 sierpnia rozpoczęli jego przeczesywanie¹⁵⁷. Jednocześnie RPG i kompanijne oddziały likwidacyjne pacyfikowały okoliczne miejscowości, prowadziły aresztowania i rewizje. Pacyfikacji poddano m.in. Ostrowy Tuszowskie w pow. kolbuszowskim oraz Brzyście i Hyki-Dębiaki w pow. mieleckim¹⁵⁸. Pomimo zakrojonej na szeroką skalę obławy partyzantom udało się umiejętnie rozproszyć w terenie. Ukrywali się w lesie, często zmieniali położenie. Dzięki informacjom dostarczonym przez miejscową ludność unikali zatrzymania. Wprawdzie doszło do kilku potyczek z Sowietami, ale partyzanci zdołali wyjść z nich bez strat¹⁵⁹ (podobnie zresztą jak i żołnierze wojsk NKWD¹⁶⁰). W wyniku trwającej przez piętnaście dni obławy zatrzymano 31 „bandytów”¹⁶¹.

We wrześniu 1945 r. obowiązek walki z polskim podziemiem zbrojnym na obszarze woj. rzeszowskiego zaczęła stopniowo przejmować od wojsk NKWD przysłana tu w końcu czerwca jednostka KBW – 5 Specjalny Pułk Bezpieczeństwa¹⁶². Pododdziały 338 ppogr. zaangażowano do ochrony komisji nadzorujących proces przesiedlenia ludności ukraińskiej z Polski do ZSRS. Prawdopodobnie m.in. w tym celu większość sił pułku została skierowana do Lubaczowa, Przemyśla, Jarosławia i Sanoka. W Rzeszowie pozostał jedynie sztab 338 ppogr. wraz z pododdziałami wsparcia¹⁶³. Niewykluczone, że dyslokacja pododdziałów pułku do południowych

¹⁵⁴ CAW WBH, VIII.800.49.6, Боевой приказ № 004 штаба оперативной группы, 8 VIII 1945 г., s. 31–32; *ibidem*, Частный боевой приказ № 0025 штадива 64 ВВ НКВД, 10 VIII 1945 г., s. 34; M. Surdej, *Oddział partyzancki Wojciecha Lisa 1941–1948*, Rzeszów–Mielec 2009, s. 145–146.

¹⁵⁵ M. Surdej, *Oddział...*, s. 146.

¹⁵⁶ *Ibidem*, s. 84–88, 139, 144.

¹⁵⁷ CAW WBH, VIII.800.49.6, Частный боевой приказ № 0025 штадива 64 ВВ НКВД, 10 VIII 1945 г., s. 34.

¹⁵⁸ CAW WBH, VIII.800.49.21, Оперативная сводка № 006 штаба 338 пограничного полка 64 СД ВВ НКВД, за период 15–31 VIII 1945 г., s. 44; M. Surdej, *Oddział...*, s. 146–148.

¹⁵⁹ M. Surdej, *Oddział...*, s. 146–148.

¹⁶⁰ CAW WBH, VIII.800.49.21, Оперативная сводка № 006 штаба 338 пограничного полка 64 СД ВВ НКВД, за период 15–31 VIII 1945 г., s. 46.

¹⁶¹ *Ibidem*, s. 44.

¹⁶² CAW WBH, VIII.800.49.25, Оперативная сводка № 0022 за период 15–31 XII 1945 г., s. 29, 31; AIPN Rz, 293/12, Kronika Jednostki Wojskowej KBW Ziemi Rzeszowskiej, k. 8; AIPN, 578/16, 5 Specjalny Pułk Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego – meldunki operacyjne / wykazy stanu bojowego, Meldunek operacyjny nr 135, 7 IX 1945 r., k. 110; *ibidem*, Meldunek operacyjny nr 136, 10 IX 1945 r., k. 116; *ibidem*, Meldunek operacyjny nr 144, 18 IX 1945 r., k. 130; *ibidem*, Meldunek operacyjny nr 147, 21 IX 1945 r., k. 143; *ibidem*, Meldunek operacyjny nr 149, 23 IX 1945 r., k. 145.

¹⁶³ CAW WBH, VIII.800.49.21, Оперативная сводка № 006 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД за период 15–31 VIII 1945 г., s. 43; *ibidem*, Дислокационная ведомость подразделений 338 погранполка

i wschodnich części województwa wiązała się z wysoką aktywnością ukraińskich nacjonalistów na tym obszarze. 16 września w okolicach Nowej Grobli i Oleszyc w pow. lubaczowskim doszło do starcia grupy 338 ppogr. (dwa plutony) z oddziałem UPA. W wyniku tej potyczki, jak podaje sprawozdanie pułku, Sowietci zabili 20 upowców, tracąc przy tym 2 poległych żołnierzy¹⁶⁴.

W połowie października 1945 r., na mocy rozkazu NKWD nr 001158 z 4 października oraz rozkazu dowódcy 64 DS WW z 10 października, 338 ppogr. został rozformowany¹⁶⁵. Z niepełnych sprawozdań pułku wynika, że w okresie od połowy maja do połowy października 1945 r. służący w nim żołnierze aresztowali co najmniej 808 osób. W przekonaniu Sowietów 301 zatrzymanych było członkami poakowskich oddziałów partyzanckich, 22 osoby określono mianem „bandytów” lub „terrorystów NSZ”. Ponadto znalazło się tam 19 członków UPA oraz 28 dezertów i maruderów z Armii Czerwonej¹⁶⁶. Żołnierzom 338 ppogr. nie udało się ostatecznie rozbić podziemia antykomunistycznego. W sprawozdaniu 64 DS WW za ostatni kwartał 1945 r.¹⁶⁷ Sowietci odnotowali w woj. rzeszowskim 29 grup zbrojnych, które łącznie liczyły 6079 osób. W zestawieniu tym nie rozróżniono polskich oddziałów partyzanckich i UPA, określano je łącznie mianem „band”¹⁶⁸.

Zadania rozformowanego 338 ppogr. przejął wspomniany już 1 bs z 98 ppogr.¹⁶⁹, który prawdopodobnie jeszcze przed końcem 1945 r. został dyslokowany do Rzeszowa. Oprócz zabezpieczania akcji przesiedleńczej¹⁷⁰ i zwalczania UPA pododdział ten wspierał aparat represji w działaniach przeciwko polskiemu podziemiu

64 СД ВВ НКВД по состоянию на 31 VIII 1945 г., s. 47; *ibidem*, Оперативная сводка № 008 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД за период 15–30 IX 1945 г., s. 50, 52–53; *ibidem*, Дислокационная ведомость подразделений 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД по состоянию на 1 X 1945 г., s. 54.

¹⁶⁴ *Ibidem*, Оперативная сводка № 008 штаба 338 пограничного полка 64 СД ВВ НКВД за период 15–30 IX 1945 г., s. 51.

¹⁶⁵ Героико-патриотический Форум России <http://voenspez.ru/index.php?topic=11593.0>, dostęp 18 III 2024 r.

¹⁶⁶ САВ ВВН, VIII.800.49.21, Оперативная сводка № 001 за период 15–29 V 1945 г. 338 пограничного полка войск НКВД, 29 V 1945 г., s. 5; *ibidem*, Оперативная сводка № 002 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД за период 29 V – 29 VI 1945 г., s. 14; *ibidem*, Оперативная сводка № 004 штаба 338 пограничного полка 64 СД ВВ, НКВД за период 15–31 VII 1945 г., s. 28; *ibidem*, Оперативная сводка № 005 штаба 338 погранполка 64 СД ВВ НКВД за период 1–15 VIII 1945 г., s. 35; *ibidem*, Оперативная сводка № 006 штаба 338 пограничного полка 64 СД ВВ НКВД за период 15–31 VIII 1945 г., s. 45; *ibidem*, Оперативная сводка № 008 штаба 338 пограничного полка 64 СД ВВ НКВД за период 15–30 IX 1945 г., s. 51; *ibidem*, Оперативная сводка № 009 штаба 338 пограничного полка 64 СД ВВ НКВД за период 1–15 X 1945 г., s. 57.

¹⁶⁷ W końcu 1945 r. zmieniła się organizacja 64 DS WW. Jednostki o numerach 2, 18 i 98 zostały przekształcone z dotychczasowych pułków pogranicznych w pułki strzeleckie. Zob. САВ ВВН, VIII.800.49.39, Обзор боевой и оперативно-служебной деятельности частей 64 СД ВВ НКВД за 4-ый квартал 1945 г., s. 6.

¹⁶⁸ *Ibidem*, s. 5.

¹⁶⁹ САВ ВВН, VIII.800.49.6, Боевой приказ № 0031 штадива 64 ВВ НКВД, 22 X 1945 г., s. 35; САВ ВВН, VIII.800.49.25, Оперативная сводка № 0018 за период 15–30 X 1945 г., s. 6; *ibidem*, Оперативная сводка № 0020 за период 15–30 XI 1945 г., s. 13–15.

¹⁷⁰ J. Pisuliński, *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944–1947*, Rzeszów 2009, s. 146.

antykomunistycznemu¹⁷¹. Jedną z większych tego typu operacji przeprowadzono 1–2 grudnia 1945 r., kiedy to żołnierze wojsk NKWD wraz z funkcjonariuszami UBP zorganizowali obławę w Jarosławiu i Przemyśle. Zatrzymano wówczas 43 osoby podejrzane o przynależność do struktur konspiracyjnych¹⁷². Z kolei 11 stycznia 1946 r. grupa w sile 123 żołnierzy 1 bs pod dowództwem kpt. Malikowa przeprowadziła obławę w pow. sanockim. W sprawozdaniu 98 ps (od listopada 1945 r. pułk strzelecki¹⁷³) zostały zanotowane liczby 38 rzekomych członków podziemia, 4 upowców oraz 12 osób z tzw. podejrzanego elementu, zatrzymanych w wyniku tej akcji¹⁷⁴. W ciągu lutego i marca aresztowano 84 osoby, w tym 7 „bandytów NSZ” oraz 13 członków OUN i UPA. W trakcie działań zabito 1 upowca¹⁷⁵. W kwietniu oddział likwidacyjny 1 bs w sile 100–150 żołnierzy pod dowództwem kpt. Własowa przeprowadził kilka operacji przeciwko UPA w pow. lubaczowskim. W wyniku tych działań, jak zapisano w sprawozdaniu 98 ps, żołnierze zabili 46 upowców. Straty po stronie wojsk MWD (15 marca 1946 r. NKWD został przekształcony w Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – MWD¹⁷⁶) wyniosły 2 rannych. Nie odnotowano żadnych osób zatrzymanych w trakcie tych operacji¹⁷⁷, co nasuwa podejrzenie, że pojmanych upowców Sowietci natychmiast zabijali.

Żołnierze 1 bs 98 ps prowadzili także doraźnie operacje przeciwko polskiemu podziemiowi zbrojnemu. 18 maja 1946 r. na obrzeżach Sanoka doszło do strzelaniny pomiędzy funkcjonariuszami UBP, MO i żołnierzami WP z jednej strony a partyzantami oddziału Antoniego Żubryda „Zucha” z drugiej. W trakcie tego zajścia nadjechał samochód osobowy, który również został ostrzelany przez żubrydowców (prawdopodobnie przypadkowo)¹⁷⁸. W pojeździe, jak się okazało, jechali szef sztabu 8 DP ppłk Teodor Rajewski, przedstawiciel sowieckiego pełnomocnika komisji przesiedleńczej st. lejtn. Piwowarow oraz szofer szer. Charyn z 1 bs. Wskutek ostrzału śmierć na miejscu poniósł ppłk Rajewski, a szeregowy zmarł później w konsekwencji odniesionych ran. Na miejsce wydarzenia jeszcze tego samego dnia przybyła grupa żołnierzy 1 bs wraz z funkcjonariuszami sanockiego UBP. W wyniku prze-

¹⁷¹ CAW WBH, VIII.800.49.25, Оперативная сводка № 0022 за период 15–31 XII 1945 г., s. 32, 37.

¹⁷² *Ibidem*, Оперативная сводка № 0021 за период 1–15 XII 1945 г., s. 19–21.

¹⁷³ *Ibidem*, Штаб 98 стрелкового Краснознаменного полка 64 СД ВВ НКВД, Оперативная сводка № 0020 за период 15–30 XI 1945 г., s. 13.

¹⁷⁴ CAW WBH, VIII.800.49.10, cz. 1, Оперативная сводка № 001 за период 1–14 I 1946 г., s. 5–7.

¹⁷⁵ *Ibidem*, Оперативная сводка № 003 о боевой и оперативно-служебной деятельности 98 стрелкового Краснознаменного полка за февраль 1946 г., s. 33; *ibidem*, Оперативная сводка № 004 о боевой и оперативно-служебной деятельности 98 стрелкового Краснознаменного полка за март 1946 г., s. 44.

¹⁷⁶ Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917–1991. Справочник, red. А.И. Кокурин, Н.В. Петров, Москва 2003, s. 87.

¹⁷⁷ CAW WBH, VIII.800.49.10, cz. 1, Оперативная сводка № 005 о боевой и оперативно-служебной деятельности 98 стрелкового Краснознаменного полка за апрель 1946 г., s. 53–54.

¹⁷⁸ A. Romaniak, *Powstanie, działalność i likwidacja antykomunistycznego oddziału partyzanckiego NSZ pod dowództwem Antoniego Żubryda* [w:] *Powiat sanocki w latach 1944–1956*, red. K. Kaczmarek, A. Romaniak, Rzeszów–Sanok 2007, s. 348, 349, przyp. 272.

prowadzonej obławy schwytano dwóch ciężko rannych partyzantów (jeden zmarł w szpitalu)¹⁷⁹.

W pierwszej połowie 1946 r. większość sił 1 bs w liczbie 200–300 żołnierzy stacjonowała w Rzeszowie, a niewielkie kilkunastoosobowe grupy, odpowiadające za ochronę komisji przesiedleńczych, były rozlokowane w Gorlicach, Jarosławiu, Przemyślu, Sanoku i Lesku (w Lubaczowie ochronę zapewniali żołnierze z 3 bs 18 ps wojsk NKWD/MWD)¹⁸⁰. Od kwietnia 1946 r. ciężar walk ze zbrojnym podziemiem oraz zabezpieczanie procesu przesiedlenia ludności ukraińskiej stopniowo przejmowała zorganizowana w tym celu Grupa Operacyjna „Rzeszów”¹⁸¹. W jej skład weszły jednostki WP oraz wojewódzkie struktury KBW, UBP i MO¹⁸². W sierpniu tego roku większość sił 1 bs została dyslokowana do Tomaszowa Lubelskiego¹⁸³, na Rzeszowszczyźnie pozostało jedynie kilku żołnierzy z osobistej ochrony sowieckiego doradcy przy WUBP¹⁸⁴ oraz dwudziestotrzysobowy oddział, który zabezpieczał komisyję przesiedleńczą w Przemyślu¹⁸⁵. Prawdopodobnie ostatni żołnierze wojsk MWD opuścili woj. rzeszowskie w grudniu 1946 r., kiedy to rozformowany został 98 ps¹⁸⁶.

Podsumowanie

Zamiarem autora niniejszego artykułu było przedstawienie głównych aspektów działalności wojsk NKWD na Rzeszowszczyźnie w latach 1944–1946. Wsparcie jednostek tej formacji było kluczowe dla kształtujących się organów aparatu repre-

¹⁷⁹ CAW WBH, VIII.800.49.10, cz. 1, Оперативная сводка № 006 о боевой и оперативно-служебной деятельности 98 стрелкового Краснознаменного полка за май 1946 г., s. 69; A. Romaniak, *Powstanie...*, s. 349.

¹⁸⁰ CAW WBH, VIII.800.49.10, cz. 1, Сведения о дислокации и численном составе подразделения полка по состоянию на 1 II 1946 г., s. 13; *ibidem*, Сведения о дислокации и численном составе подразделения 98 СКП 64 СД ВВ НКВД по состоянию на 1 III 1946 г., s. 38; *ibidem*, Сведения о дислокации и численном составе подразделения 98 стрелкового Краснознаменного полка 64 СД ВВ НКВД по состоянию на 1 IV 1946 г., s. 46; *ibidem*, Сведения о дислокации и численном составе подразделения 98 стрелкового Краснознаменного полка 64 СД ВВ МВД по состоянию на 28 V 1946 г., s. 85; *ibidem*, Сведения о дислокации и численном составе подразделения 98 стрелкового Краснознаменного полка, 30 VI 1946 г., s. 93.

¹⁸¹ J. Pisuliński, *Przesiedlenie...*, s. 436–437.

¹⁸² J. Kowalczyk, *Pacyfikacje miejscowości województwa rzeszowskiego dokonane przez komunistyczny aparat represji w pierwszej połowie 1946 roku*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej” 2023, nr 21, s. 485–487; E. Ginalski, E. Wysokiński, *Dziwijała dreźnieńska. Z dziejów 9 Dreźnieńskiej Dywizji Piechoty (1944–1947)*, Warszawa 1984, s. 329.

¹⁸³ CAW WBH, VIII.800.49.10, cz. 2, Сведения о дислокации и численном составе подразделения 98 стрелкового Краснознаменного полка 64 СД ВВ МВД по состоянию на 28 VIII 1946 г., s. 112.

¹⁸⁴ *Ibidem*, cz. 1, Оперативная сводка № 003 о боевой и оперативно-служебной деятельности 98 стрелкового Краснознаменного полка за февраль 1946 г., s. 30; *ibidem*, cz. 2, Сведения о дислокации и численном составе подразделения 98 стрелкового Краснознаменного полка 64 СД ВВ МВД по состоянию на 28 VIII 1946 г., s. 112.

¹⁸⁵ CAW WBH, VIII.800.49.10, cz. 2, Сведения о дислокации и численном составе подразделения 98 стрелкового Краснознаменного полка 64 СД ВВ МВД по состоянию на 28 X 1946 г., s. 134.

¹⁸⁶ 98-й погранполк...

sji, które z kolei miały zabezpieczyć instalujący się w Polsce reżim komunistyczny. Struktury UBP, MO i KBW na Rzeszowszczyźnie okazały się nad wyraz wątłe, zwłaszcza w początkowym okresie tzw. utrwalania władzy ludowej. Dobitym przykładem tej słabości była np. dezercja dwóch batalionów KBW z Lubaczowa i Górna w końcu kwietnia 1945 r. Wieści o masowych dezercjach żołnierzy korpusu odbiły się szerokim echem, dotarły nawet do Moskwy¹⁸⁷. Antykomunistyczne nastroje panowały również w jednostkach WP¹⁸⁸, toteż sowiecki aparat represji był dla decydentów PPR istotnym oparciem.

W latach 1944–1946 jednostki wojsk NKWD przeprowadziły na obszarze Rzeszowszczyzny wiele obław i pacyfikacji, poprzedzonych często punktowymi operacjami organów kontrwywiadu (jak np. w grudniu 1944 r., kiedy aresztowania dotknęły kadrę Podokręgu AK Rzeszów). Działania te wymierzone były głównie w podziemie niepodległościowe. Obławy i pacyfikacje dotknęły setek osób, które podejrzewano o współpracę z organizacjami konspiracyjnymi. Sowiecom ostatecznie nie udało się zlikwidować struktur zbrojnego podziemia, choć w ich ręce dostało się wielu partyzantów. Komunistyczny aparat represji odniósł jednak pewne sukcesy. Z niepełnych danych pochodzących z dostępnych dokumentów (na których oparty został niniejszy artykuł) oraz z literatury przedmiotu wynika, że na przestrzeni lat 1944–1946 żołnierze wojsk NKWD aresztowali na Rzeszowszczyźnie (oraz w części Lubelszczyzny) ok. 2600 osób, z czego ponad 500 przypisano (słusznie bądź niesłusznie) przynależność do polskiego podziemia niepodległościowego.

Od jesieni 1945 r. zadanie walki z antykomunistyczną partyzantką stopniowo przejmowała jednostka KBW stacjonująca w Rzeszowie, która zaimplementowała podstawowe założenia taktyki wojsk NKWD. Ponadto w działania przeciwko UPA zostały zaangażowane jednostki WP. Rola wojsk NKWD/MWD w ciągu 1946 r. ograniczyła się właściwie do ochrony komisji przesiedleńczych oraz utrzymywania straży przybocznej sowieckiego doradcy przy WUBP w Rzeszowie.

Niniejszy artykuł nie wyczerpuje tematu działań wojsk NKWD. Dalszych badań wymaga kwestia przestępstw popełnionych przez żołnierzy tej formacji na ludności cywilnej. Innym istotnym problemem, na który warto zwrócić uwagę, jest działalność funkcjonariuszy sowieckiego aparatu represji, szczególnie w kontekście organizowania grup prowokacyjnych przeznaczonych do zwalczania antykomunistycznej partyzantki¹⁸⁹.

¹⁸⁷ CAW WBH, VIII.800.19.18, Meldunek Berii do Stalina, Malenkowa, Bułganina i Antonowa z 5 V 1945 r., s. 51; *Teczka specjalna J.W. Stalina. Raporty NKWD z Polski 1944–1946*, wybór i oprac. T. Cariewskaja i in., tłum. E. Rosowska, Warszawa 1998, s. 264–265; D. Iwaneczko, *Ogniwo...*, s. 46–47.

¹⁸⁸ Nr 5. *Raport zast. komisarza ludowego spraw wewnętrznych ZSRR I.A. Sierowa dla komisarza ludowego L.P. Berii o działaniach Armii Krajowej i środkach wzmocnienia kontrwywiadu Wojska Polskiego i Wydziału Bezpieczeństwa PKWN, 16 X 1944 r.* [w:] *NKWD i polskie podziemie...*, s. 45–49.

¹⁸⁹ AIPN, 944/47, Ciepliński Łukasz i inni podejrzani o przynależność do oddziału WiN działającego na terenie Śląska, Raport informacyjny WiN za czas I V – I VII 1946 r., k. 166–167, 190; P. Kołakowski, *NKWD i GRU...*, s. 215.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN).

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie (AIPN Rz).

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (CAW WBH).

Źródła opublikowane

Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945, t. 4–5, red. T. Pełczyński i in., Wrocław 1991.

Biernacki S., *Instrukcje działania wojsk NKWD na terenach opanowanych przez Armię Czerwoną*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej” 1991, nr 33.

Gryciuk F., Matusak P., *Represje NKWD wobec żołnierzy podziemnego Państwa Polskiego w latach 1944–1945*, t. 1: *Wybór źródeł*, Siedlce 1995.

Łubianka. *Organy WCzK-OGPU-NKWD-NKGB-MGB-MWD-KGB. 1917–1991. Sprawocznik [Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917–1991. Справочник]*, red. A.I. Kokurin, N.W. Pietrow [A.И. Кокурин, Н.В. Петров], Moskwa [Москва] 2003.

NKWD i polskie podziemie 1944–1945. Z „teczek specjalnych” Józefa W. Stalina, red. A. Noskova, A. Fitowa, Kraków 1998.

Teczka specjalna J.W. Stalina. Raporty NKWD z Polski 1944–1946, wybór i oprac. T. Cariewskaja i in., tłum. E. Rosowska, Warszawa 1998.

Wspomnienia

Relacja Mariana Zgłobickiego, „Jarosławski Kwartalnik Armii Krajowej” 1992, nr 1.

Akty prawne

Dekret z dnia 2 sierpnia 1945 r. o amnestii, DzU 1945, nr 28, poz. 172.

Dekret z dnia 7 lipca 1945 r. o utworzeniu województwa rzeszowskiego, DzU 1944, nr 27, poz. 168.

Opracowania

Charczuk W., *Działalność radzieckiego aparatu bezpieczeństwa i kontrwywiadu (NKWD i Smiersz) przeciwko podziemiu niepodległościowemu na Podlasiu i wschodnim Mazowszu, lipiec 1944 – grudzień 1945*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2006, t. 3.

Chmielarz A., *Działania 64 dywizji Wojsk Wewnętrznych NKWD przeciwko polskiemu podziemiu [w:] Wojna domowa czy nowa okupacja. Polska po roku 1944*, red. A. Ajnenkiel, Wrocław 1998.

Dolata B., *Wyzwolenie Polski 1944–1945*, Warszawa 1974.

Fornal P., *Konspiracja akowska i poakowska w powiecie brzozowskim (1939–1949). Geneza, struktura, działalność i likwidacja*, Rzeszów 2010.

Ginałski E., Wysokiński E., *Dziwiąta drezdeńska. Z dziejów 9 Drezdeńskiej Dywizji Piechoty (1944–1947)*, Warszawa 1984.

Grabowski W., *Polskie Państwo Podziemne. Stan wiedzy – kierunki potrzebnych badań historycznych [w:] I Kongres Historyków Konspiracji Niepodległościowej. 25 lat niezależnych badań naukowych nad konspiracją niepodległościową 1939–1945. Ludzie, instytucje, wydarzenia*.

- Materiały z XXV sesji naukowej w Toruniu w dniach 12–13 XI 2015 roku*, red. J. Marszałec, K. Minczykowska, Toruń 2018.
- Iwaneczko D., *Ogniwo strachu. Urząd Bezpieczeństwa w Lubaczowie 1944–1956*, Rzeszów 2012.
- Kołąkowski P., *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2002.
- Kowalczyk J., *Działania Wojsk Wewnętrznych na Rzeszowszczyźnie (luty–kwiecień 1945)*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej” 2021, nr 19.
- Kowalczyk J., *Pacyfikacje miejscowości województwa rzeszowskiego dokonane przez komunistyczny aparat represji w pierwszej połowie 1946 roku*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej” 2023, nr 21.
- Motyka G., *58 Dywizja Strzelecka wojsk NKWD i „bunt batalionów” w Polsce południowo-wschodniej* [w:] *W służbie dla prawdy. Prace historyczne dedykowane Zbigniewowi Nawrockiemu (1959–2017)*, red. T. Balbus, J. Bednarek, Warszawa 2019.
- Motyka G., *Na białych Polaków oblawa. Wojska NKWD w walce z polskim podziemiem 1944–1953*, Kraków 2014.
- Nawrocki Z., *Zamiast wolności. UB na Rzeszowszczyźnie 1944–1949*, Rzeszów 1998.
- Obozy i więzienia sowieckie na ziemiach polskich (1944–1945). Leksykon*, red. D. Iwaneczko, Rzeszów–Warszawa 2022.
- Ostasz G., *Okręg Rzeszowski Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”. Model konspiracji, struktura, dzieje*, Rzeszów 2006.
- Ostasz G., *Podziemna armia. Podokręg AK Rzeszów*, Rzeszów 2010.
- Pisuliński J., *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944–1947*, Rzeszów 2009.
- Romaniak A., *Powstanie, działalność i likwidacja antykomunistycznego oddziału partyzanckiego NSZ pod dowództwem Antoniego Żubrydy* [w:] *Powiat sanocki w latach 1944–1956*, red. K. Kaczmarski, A. Romaniak, Rzeszów–Sanok 2007.
- Rutkiewicz J., Kulikow W.N., *Wojska NKWD 1917–1945. Historia, organizacja, umundurowanie*, Warszawa 1998.
- Socha S., *Czerwona śmierć, czyli narodziny PRL*, Stalowa Wola 2000.
- Surdej M., *Oddział partyzancki Wojciecha Lisa 1941–1948*, Rzeszów–Mielec 2009.
- Surdej M., *Okręg Rzeszowski Narodowej Organizacji Wojskowej – Narodowego Zjednoczenia Wojskowego w latach 1944–1947*, Rzeszów–Warszawa 2018.
- Surdej M., *Próba udzielenia pomocy powstaniu warszawskiemu przez żołnierzy Podokręgu Rzeszowskiego (Okręgu Krakowskiego) oraz Okręgu Lwowskiego AK latem 1944 roku* [w:] *Teren wobec powstania warszawskiego*, red. K. Krajewski, Warszawa 2017.
- Węgierski J., *Oddziały leśne „Warta” Obszaru Lwów na Rzeszowszczyźnie (wrzesień 1944 – czerwiec 1945)*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1996, nr 9.
- Wolańczyk H., *Akcja na pałac w Narolu 12 lutego 1945 r.*, „Przemyskie Zapiski Historyczne” 1994, nr 10.
- Wójcik Z.K., Zagórski A., *Na katorżniczym szlaku*, Warszawa 1994.
- Żenczykowski T., *Polska Lubelska 1944*, Warszawa 1990.

Netografia

- 104 pogranicznyj otriad wojsk NKWD [104 пограничный отряд войск НКВД], <https://pamyat-naroda.ru/warunit/id82925/>, dostęp 18 III 2024 r.
- 98-j pogrannopolk wojsk NKWD SSSR [98-й погранполк войск НКВД СССР], <http://forum.patriot-center.ru/index.php?topic=53351.0;wap2>, dostęp 18 VI 2025 r.

Działalność Zbiorczej Dywizji Wojsk Wewnętrznych NKWD na terenie Polski w latach 1944–1946 w świetle wybranych dokumentów, oprac. W. Roman, https://web.archive.org/web/20160305142848/http://archiwumcaw.wp.mil.pl/biuletyn/b17/b17_10.pdf, dostęp 18 III 2024 r.
Gieroiiko-patrioticzeskij Forum Rossii [Героиико-патриотический Форум России], <http://voen-spez.ru/index.php?topic=11593.0>, dostęp 18 III 2024 r.

Ochrona granic sowieckiego gosudarstwa (1917–1991 gg.) [Охрана границ советского государства (1917–1991 гг.)], http://ps.fsb.ru/fps/history/general/text.htm%21id%3D10320628%40fsbArticle%26_print%3Dtrue.html, dostęp 18 III 2024 r.

Janusz Kowalczyk (ur. 1990) – historyk, pracownik Oddziałowego Archiwum IPN w Rzeszowie. Interesuje się historią wojskowości.

Janusz Kowalczyk (b. 1990) – historian at the Institute of National Remembrance Branch Archive in Rzeszów. His research focuses on military history.